

אמונת עתיד

"אפונת - זה סדר זרעים" (שבת לא ע"א)

"שפאפין בחי העולמים וזורע" (מדרש שוחר טוב תהילים יט)

גליון מס' 11

תמוז-אב תשנ"ו

דמי מינוי לשנה: 36 שקל

בהוצאת

מכון התורה והארץ

כפר דרום - חבל עזה

טל. 07-847325

פקס. 07-847055

מערכת:
הרב יואל פרידמן
הרב עזריאל אריאל

החוברת יצאה לאור
בסיוע המשרד לענייני דתות
אגף לארגונים ומוסדות
המחלקה לישיבות

כל הזכויות שמורות

סדר ועימוד
"מיזם ופיתוח קטיף" בע"מ
כפר דרום

תוכן העניינים

		מאמר מערכת
5	הרב יגאל הדאיה	מגלות לגאולה
		פסקי הלכה
7	הראשון לציון הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א	דיני ערלה
		גנזי ראשונים
10	הרב יואל פרידמן	שאלות בדיני כלאיים למרן הרה"ג שאול ישראל זצ"ל
11	מרן הרה"ג שאול ישראל זצ"ל	תשובה: נטיעה בגוש והכלאה באילנות
		הגות
13	הרב יואל פרידמן	לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב
		מאמרים הלכתיים
17	הרב יהודה זולדן	נטיעת אילנות בהר הבית ובחצר בית כנסת
21	הרב יהודה הלוי עמיחי	בדיקת העלים הפנימיים בכרוב
25	הרב אהוד אחיטוב	חיוב בדיקת מזון שנמצאו בו סימנים מחשידים
29	הרב עזריאל אריאל	הגדרת "תלוש" בבצל שלא נאסף
		תשובות קצרות
33	הרב יגאל הדאיה	ברכת שהחיינו על פרי חדש בבין המצרים
34	הרב יהודה הלוי עמיחי	צער בעלי-חיים בדייג
36	הרב עזריאל אריאל	נתינת מעשר עני
		סקירות מדעיות
37	הרב יואל פרידמן / מאיר פרנקל	כלאי הרכבה - תקציר הלכתי וסקירה מקצועית
42	מעבדת מכון התורה והארץ	מאפיינים להימצאות חרקים בקטניות ובגרעינים
44	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים בירקות עלים
		במכון ובגוש קטיף
47		מהנעשה והנשמע במכון התורה והארץ
48		ואף על פי כן ולמרות הכל

רשימת המשתתפים בקובץ

מרון הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ראש ישיבת מרכז הרב, חבר בית הדין הגדול

הראשל"צ הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א **הרב הראשי לישראל לשעבר**

הרב יהודה זולדן **ראש ישיבת ימית, נוה דקלים**

הרב יהודה הלוי עמיחי, הרב יואל פרידמן,

הרב עזריאל אריאל, הרב יגאל הדאיה,

הרב אהוד אחיטוב **מכון התורה והארץ**

מאיר פרנקל **מדריך חקלאים, מכון התורה והארץ**

הרב יגאל הדאיה

מגלות לגאולה

עומדים אנו לפני ימי בין המצרים בהם אנו מציינים את נפילת ירושלים והמקדש בידי זרים "בית קדשינו ותפארתנו היה לשריפת אש וכל מחמדנו היה לחרבה".

חז"ל מלמדים אותנו שמטרתו ותפקידו של בית המקדש - להיות יסוד ומקור השפעה, רוחנית וגשמית כאחד, לעולם כולו. וכך אמרו חז"ל (תנחומא פר' קדושים פסקא י):

עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי בהם עץ כל פרי" (קהלת ב). אמר ר' ינאי: אפילו פלפלין נטע שלמה בארץ, וכיצד היה נוטעו? אלא שלמה חכם היה, והיה יודע עיקר משתיתו של עולם... "מציון מכלל יופי א-להים הופיע" - מציון נשתכלל כל העולם... אבן השתיה שממנה הושתת העולם. והיה שלמה יודע איזה הוא הגיד שהוא הולך לכוש, ונטע עליו פלפלין, ומיד היו עושין פירות.

שלמה המלך ברוב חכמתו הכיר את "מערכת הצינורות" הרוחנית היוצאת מן המקדש, ממקום אבן השתיה, וסובבת בעולם כולו, וממנה מתברכים פירות העולם כולו. ובחכמה זו הפך את ירושלים ל"בוסתן" שיש בו מכל פירות וירקות העולם, ממש כגן עדן, להודיע ולגלות לכל העולם את מעלתה של ארץ ישראל; שהיא חמדת כל הארצות, היונקת את עיקר שפעו של עולם, ואילו העולם כולו ניזון מן התמצית הנשארת.

ומיום שעברו ישראל בריתו של מקום, ופסקה עבודת המקדש וגלות ישראל גררה בעקבותיה ביטול מקצת ממצוות התלויות בארץ, ונטילת העוצמה מרובן (ששוב אינן נוהגות אלא מדרבנן), גם "פלג א-להים" שוב אינו מלא מים, וארץ ישראל, שהיתה לגאון לכל הארצות, החלה שותה מתמצית השפע בלבד, וכדברי הגמ' (פסחים מב ע"ב): "בתחילה כשהיו מביאים נסכים מיהודה לא היה יינם של יהודה מחמיץ עד שנותנים לתוכן שעורים... ועכשיו אין יינם של אדומיים מחמיץ...". ועל כן הודיעונו חז"ל (סוטה פ"ט מ"ב-מ"ג): "המעשרות (שפסקו מלתת), נטלו את שומן הדגן, ו"מיום שחרב ביהמ"ק אין יום שאין בו קללה ולא ירד הטל לברכה וניטל טעם הפירות".

ובדורנו, עם הופעת הקץ המגולה, בעת אשר הרי ישראל חוזרים ליתן פריים, הדריכונו רבותינו כי העיסוק במצוות התלויות בארץ, בביהמ"ד ובשדה, הוא אחד מן הדברים שבכוחם להחיש גאולתנו ולהעלות ארוכה למכאובינו.

זו גם היתה דרכו של מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל, שביום י"ט סיון מלאה שנה להסתלקותו. שאיפתו היתה להחיות את הטיפוס האידיאלי של "איכר יהודי", של "עם שבשדות" מחד גיסא, ומאידך גיסא, לגדל דור של תלמידי חכמים שבכוחם יהיה לפסוק גם בהלכות התלויות בארץ, שהעיסוק בהם הוזנח במשך דורות רבים (מתוך ההקדמה ל"ארץ חמדה").

בתחילת החוברת אנו מביאים את מכתבו של מרן הגר"ש ישראלי זצ"ל בעניין נטיעת עץ כלאיים, בהמשכה, כדרכנו בקודש, את פסקי הלכות ערלה ממרן הראשון לציון הגר"מ אליהו שליט"א. כן בחוברת, מאמר בעניין מעשר עני (לקראת השנה הבעל"ט שהיא שנת מעשר עני), ובעניינים כלליים השייכים לתרו"מ ובשאר עניינים שמצאו מקומם בחוברת זו מסיבות המקום והזמן.

אנו תקוה כי ענייני ההלכה המתפרסמים בחוברות "אמונת עתיד" יהיו גם הם מאותם אבנים טובות שמהם עתיד הקב"ה לבנות את ירושלים. המערכת.

יותר מאשר תמיד זקוק העם כיום לתלמידי חכמים שבארץ ישראל המנעימים בהלכה, ל"רבנן דיבנה" היודעים שההצלחה תלויה רק בשיתוף פעולה עם הציבור, והמוכנים לצעוד צעד בצעד עם הציבור בכדי לתמוך אשוריו לבל ימוט, להדריכו ולנהלו על מי מנוחות. בכלל זה, אין ספק שצריכה להעשות עבודה תורנית המקיפה את כל ענפי החיים: הלכות חברה והלכות מדינה, הלכות צבא והלכות עבודת האדמה, לבירור ההלכה ולניתוח הבעיות שהזמן גרמן ופתרון לאור ההלכה.

(מתוך ההקדמה ל"ארץ חמדה" למרן הגר"ש ישראלי זצ"ל)

הראשון לציון הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א

דיני ערלה

- א. אין לאכול אוכמניות ללא הכשר, כי הרבה מהן אסורות באיסור ערלה¹.
- ב. בשיחי הפטל קיימים זנים המוגדרים כעץ, שנוהג בהם איסור ערלה, וקיימים זנים אחרים שאינם מוגדרים כעץ אלא כירק, ואין בהם איסור ערלה². משום כך יש לבדוק כל מקרה לגופו.
- ג. אין איסור ערלה נוהג בפירות הפלפלי ובפירות הפאפאיה⁴.

- * **כתיבה: הרב עידו אלבה. עריכה והערות: הרב אהוד אחיטוב.**
- ** **פירות העץ אסורים באיסור ערלה. בדרך כלל צמחים רב שנתיים מוגדרים כעצים. עם זאת, ישנם צמחים שאמנם מתקיימים כמה שנים אך מוגדרים כירק, וכדלהלן: בגמ' (ברכות מ ע"א) ובתוספתא (כלאים פ"ג הל' טו) הובאו סימנים להגדרת עץ פרי לענין ברכות ולענין ערלה. ישנה מחלוקת בראשונים מהי הגדרת אילן:**
- א. אילן הוא צמח בעל ענפים רב שנתיים שנותנים פירות מידי שנה: רש"י (ברכות מ ע"א ד"ה גוזא) עפ"י שר"ע הרב (אר"ח סי' רג).
 - ב. אילן הוא צמח בעל גזע רב שנתי: הגאונים (אוצר הגאונים - ברכות הוצאת הרב ד"ר בנימין לויין עמ' 91), ועי' תוס' (ברכות מ ע"א ד"ה איתיה). כשיטה זו נפסק בשר"ע (שם סעי' א-ב), ועי' מג"א (ס"ק א) וביאור הגר"א (שם ס"ק ב).
 - ג. אילן הוא צמח רב שנתי שאין צורך לזרוע מחדש לצורך התחדשותו: רא"ש (ברכות פ"ו סי' כג בפירוש א), טור (אר"ח סי' רג) בדבריו. ולפי"ז צמח הבונה נחשב אילן. באחרונים הובאו סימנים נוספים שקובעים צמח כירק:
 - ד. הצמח נחשב ירק כאשר הוא מוציא פרי תוך שנתו מעת הזריעה: שו"ת הרדב"ז (ח"ג סי' תקלא), שו"ת רב פעלים (אר"ח ד"ב סי' ל).
 - ה. הצמח נחשב ירק כאשר כמות הפרי ואיכותו יורדים משנה לשנה: מהר"ם אלשיך (הובא בברכ"י סי' רצד).
 - ו. הצמח נחשב ירק כאשר הוא אינו מתקיים יותר משלש שנים: חז"א (ערלה סי' יג ס"ק ג, ודיני ערלה סי' לח), כיון שלא מצאנו בתורה פירות שאסורים באכילה לעולם. לדעת מרן הראשון לציון שליט"א זהו דווקא אם אינו מתקיים יותר משנות ערלה, ולפי"ז אם ניטע לפני ט"ו באב, נחשב ירק אם אינו מתקיים יותר מ - 2.5 שנים.
 - ז. הצמח נחשב ירק כאשר גזעו חלול: מהר"י חאגיז (שו"ת הלכות קטנות ח"א סי' פג).
 - ח. לענין ברכת הבשמים, כתב בן איש חי (פר' ואתחנן שנה א סעי' ה) שאם הצמח הינו בעל גזע רך - נחשב ירק.
- למעשה, נוקט מרן הראשון לציון שליט"א שדי בסימן ד' או ה' או ו' (המובאים לעיל) כדי להחשיב צמח כירק. סימנים ז', ח' אינם חשובים דיים כדי להחשיב צמח לירק ורק מצטרפים לקולות נוספות. לדעת החז"א צריך סימן ד' ו-ו' יחד כדי להחשיב צמח לירק.
1. תכונות האוכמניות: א. שיח רב שנתי. ב. מצמיחים פרי בשנה השניה. ג. איכות וכמות הפרי מתרבים עד השנה חמישית. ד. גזען רך. עפ"י האמור לעיל (בהערה **). לא ניתן להגדיר כירק.
 2. מבירורים שערכנו נראה שהזנים התרבותיים: "רוזבור", "בריסון" ו"בוזנבר" - נחשבים כירק משום שהנצרים יוצאים מהשורש וכל נצר מתקיים שלוש שנים, ועי' חז"א (ערלה סי' יב ס"ק ג ד"ה וגראה). ובשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' קצו) נוטה להחמיר.
 3. יבול הפלפל פוחת והולך בכמות ובאיכות והוא מוציא פרי תוך שנתו. עי' "אמונת עתיד" (חוברת 9 עמ' 22-26, חוברת 10 עמ' 6).
 4. עי' מאמרו של הגר"מ אליהו שליט"א ("תחומין" ז' עמ' 88) שכתב שהפאפאיה נחשבת ירק כי היא מוציאה פרי בתוך השנה הראשונה, גזעה חלול והפירות גדלים על הגזע.

ד. פרי הצבר שניטע לאכילה⁵, גם לנוהגים לברך עליו בורא פרי האדמה, יש לחוש בו לאיסור ערלה⁶ (ומנהג א"י לברך עליו בורא פרי העץ).

ה. נטיעה שהועברה מהמשתלה⁷ בגוש האדמה אין צורך למנות שנות ערלה מחדש, אם הגוש שהוא גדל בו יכול לקיים מעצמו את העץ במשך שלושים יום. ויש מצריכים ארבעים וארבעה יום⁸.

ו. שתילים שהיו מונחים במשתלה באופן שניתן עפ"י הדין לחשב את שנות הערלה מעת נטיעתם במשתלה. ניתן להעבירם אל מטע הקבע במשאית בצורה הרגילה, ואין צורך במשאית בעלת תחתית מרושתת⁹.

5. אם הצבר ניטע לגדר - פטור מערלה, כדלקמן (סעי' ז).

6. יש הסוברים שברכתו בורא פרי האדמה משום שהוא פרי גרוע: עפ"י דעת השו"ע (א"ח סי' רב סעי' י"ד), הובאו דבריהם בספר פרי האדמה (הל' ברכות סי' ד, דף כד ע"ב), אולם הוא פסק לברך בורא פרי העץ וכך פסק בארץ חיים (סיתרון, א"ח סי' רג סעי' ב).

אעפ"כ לענין ערלה מחשבת הנוטע מחייבת בערלה: עי' ירושלמי (ערלה פ"א ה"א). ולפי"ז יתכן שיברכו בפה"א ואסור בערלה: שו"ת מהרשד"ם (יר"ד סי' קצא), מהרי"ט (ח"ב יר"ד סי' לד). וכן כתבו למעשה לענין הצבר: פרי האדמה (הל' ברכות סי' ד כה ע"א ד"ה והנה לנ"ד), ארץ חיים (שם), אגרות הראיה (ח"ב אגרת תסח), הגר"ז גרוסברג זצ"ל (נטע הילולים סעי' כו).

7. עי' ספר "התורה והארץ" (ח"א עמ' 242-244, ח"ב עמ' 415).

8. במשנה ערלה (פ"א מ"ג) נאמר שבכדי למנות שנות ערלה מהנטיעה הקודמת, העץ צריך להיות נטוע בגוש אדמה ש"יכול לחיות ממנו".

הרשב"א (ח"ג סי' רכה) הסתפק האם "יכול לחיות" הכוונה היא לחיות של שלוש שנים או לחיות זמן מועט. ובשו"ת פרח מטה אהרון (הובא בפת"ש יר"ד סי' רצ"ד סי"ק יג) הכריע לחומרא. הרבה מן האחרונים הכריעו לקולא, והגדירו "זמן מועט" כשיעור קליטה: משפט כהן (סי' ח), חז"א (ערלה סי' ב ס"ק יב ד"ה ואחרי), מנחת שלמה (סי' סט), שו"ת ישכיל עבדי (ח"ז יר"ד סי' לז), נטע הילולים (סעי' מו ושם ס"ק מו ובשערי צבי שם הע' קכז), שו"ת שיבת ציון (סי' מט). ועי' "התורה והארץ" (ח"א עמ' 240), "אמונת עתיד" (חוברת 7 עמ' 41, חוברת 8 עמ' 37-40).

דעת מרן הראש"ל שליט"א היא שלכתחילה יש להצריך שגוש האדמה יוכל לחיות ל' יום היות ומסתבר שזוהי כוונת הראשונים כשאמרו זמן מועט, כפי שמצאנו בכמה מקומות בש"ס שזמן שלא הוגדר סתמו הוא שלושים יום. כגון: "סתם נזירות ל' יום", "סתם מלווה שלושים יום" וכדו'. ולמחמירים יש להוסיף את י"ד יום לקליטה מעבר לשלושים יום, כך שצריך לדעתם מ"ד יום. ועי' שו"ת טוטר"ד (ח"א סי' רנ, מובא במנחת שלמה עמ' שפ"ג ד"ה גם).

9. דין זה מבוסס על צירוף של שתי דעות בהלכה:

א. על הפוסקים שעקירה לזמן על ידי אדם אינה מצריכה מנין שנות ערלה, וכן כתבו עפ"י ערלה (פ"א מ"ג): חכמת אדם (שער משפטי הארץ פ"ו ה"א), פרח מטה אהרון (ח"א סי' עח) שיבת ציון (סי' מ"ט).

ב. כפשט הרמב"ם (מע"ש ונט"ר פ"י ה"ח), עפ"י ירושלמי (ערלה פ"א ה"ב), שאילן הגדל בעציץ שאינו נקוב מכל סוג שהוא הרי הוא כגדל בקרקע, כיון שיונק דרך העציץ, וכן כתבו: הגר"פ פראנק זצ"ל (שו"ת הר צבי זרעים סי' טו), הגר"ז אויערבך זצ"ל (מכתב שהודפס בחוות בנימין ח"א סי' ב, ודלא כפי שכתב במנחת שלמה סי' ע), ועי' התורה והארץ (ח"א עמ' 236-244).

- ז. עץ שניטע למטרות גידור וכדו', והנוטע נמלך אח"כ ליהנות מפירותיו, יש ספק ממתי למנות בו את שנות הערלה, ולמעשה יש להחמיר¹⁰.
- ח. אף שלדעת הרמב"ם והשו"ע אחר כל הרכבת ראש צריך למנות מחדש את שנות הערלה¹¹, כבר פשט המנהג להקל¹². זאת בתנאי שההרכבה היא מעל גובה טפח¹³.
- ט. עלי ורד, כיון שלא רגילים להשתמש בהם, הוי הנאה שלא כדרכה ומותרים¹⁴. וכיום שמשתמשים בהם שלא לרפואה אלא לתענוג - שייך בהם דין ערלה.
- י. עלי דפנה חייבים בערלה¹⁵.

10. במשנה (ערלה פ"א מ"א) נאמר שעץ שנטעו לשם גדר פטור מערלה. אך בספרא (קדושים פר' ג אות ג) נאמר שאם שינה את כוונתו בתוך שלוש השנים - חל על העץ חיוב ערלה. ונחלקו הפוסקים אם מונים משעת נטיעה או משעה ששינה כוונתו: הרדב"ז (מע"ש ונט"ר פ"י ה"ב ד"ה נטעו), הכס"מ (שם) והחסדי דוד (ערלה פ"א ה"א) סוברים שמונים משעת נטיעה כפשט הירושלמי, וכן פסקו: נטע הארץ (הלכה ז), כרם ציון (הלכות פסוקות ערלה פרק ה' סעי' ד), נטע הילולים (סעי' כח). דעת מרן הראשון של"צ שליט"א היא שאם נמלך בתוך השלוש שנים לנטיעה, יש למנות שלוש שנים מחדש מהזמן שנמלך, היות שיש משמעות לכוונת הנטיעה, והיא נחשבת במידה מסוימת לנטיעה מחדש כפי שהדין לעניין תר"מ, (עי' מעשרות פ"ד מ"ה). ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 814 שורה 4-5) שכתב שייטכן שיש למנות משעת שינוי הכוונה.
11. כפשטות דברי הרמב"ם (מע"ש ונט"ר פ"י ה"ד) והשו"ע (סי' רצד סעי' טז), שבהרכבת ראש מונים שנות ערלה משעת ההרכבה, וכדעת המאירי (ר"ה י ע"א) והכ"פ (פרק נד).
12. כדעת הר"ן (לר"ף ר"ה ב ע"א, ד"ה ואיכא למידק) שהרכבת אילן מאכל על אילן מאכל אינה כנטיעה חדשה. וכן דעת מהר"י קורקוס (מע"ש ונט"ר פ"י ה"ד) ומהר"ם אלשיך (סי' קי) בדעת הרמב"ם (שם).
13. סוטה (מג ע"ב), רמב"ם (מע"ש ונט"ר פ"י ה"ט).
14. הראב"ד (מובא בשו"ת הרשב"א ח"ז סי' שנו) מתיר כיון שגדר "פרי" שאסרה התורה בערלה הוא החלק שבו נמצאים הזרעים (פרי בוטאני). ולדעת הרשב"א (שו"ת ח"ז סי' שנו, שנו) יש לאסור היות והגדרת "פרי" כוללת את כל מה שנאכל, ולמעשה הקל הרשב"א כראב"ד. ועי' בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' מד, תצט) שהקל מטעם שמשתמשים בעלי הוורד לרפואה בלבד. ועי' "אמונת עתיך" (חוברת 7 עמ' 11-17).
15. לגבי תר"מ מתבלינים יש שתי שיטות עיקריות: שיטת רש"י (חולין ו ע"א ד"ה טעמא) שכל תבלין חייב בתר"מ כיון שהוא נותן טעם והוא כעיקר האוכל. לעומת זאת דעת התוס' (נדה נ ע"א ד"ה כל, בתירוף הראשון; יומא פא ע"ב ד"ה שהפלפלין, בתירוף השני) שרק שומין ובצלים, שהם נאכלים בפני עצמן חייבים בתר"מ, ולא תבלינים שאינם נאכלין. דעת מרן הראשון לציון שליט"א היא להחמיר שכל שיח המוגדר כעץ (לעיל הע' **), והעלים שלו נאכלים - הרי הוא פרי לעניין ערלה וכדלעיל (הע' 14). כמו כן דעתו היא שכל התבלינים שטעמם מתמצה וכלה במים - הרי הם מוגדרים כאוכל, וכפי שנפסק בארץ חיים (סיתהון, י"ד סי' רצד סעי' כ"ג) לעניין ברכת ריח של מי הוורד.

הרב יואל פרידמן

שאלות בדיני כלאיים

לכבוד, מרן הרה"ג שאול ישראלי שליט"א

השלום והברכה!

ברצוני לשאול את כת"ר שתי שאלות למעשה בהל' כלאי אילן שאני מתלבט בהן, ואקווה שכת"ר יוכל להכריע ולענות לי.

א. נטיעה בגוש בהל' כלאיים

לדעת החת"ס (ח"ו סי' כה), נטיעת אילן מורכב לאחר שהתאחה - אין בה איסור של הרכבה, ולדעתו פשיטא שנטיעה בגוש של אילן מורכב - עדיפא. אך אף לחזו"א (כלאים סי' ב ס"ק ט), הסובר שנטיעת אילן מורכב - הרי היא בכלל "שדך לא תזרע", יש בה איסור כלאיים מן התורה, יש לענ"ד מקום גדול לומר שבכה"ג אין זה אלא כקיום. הסברה שהחזו"א כותב שם היא, שכאשר נוטעים את האילן המורכב, בזה הוא "נותן החיות בשניהם". מסתבר לפי זה, שאם הנטיעה נעשית בגוש, ולא משתנה שום דבר משמעותי בחיות וקליטת הרכב בכנה - אין בכך איסור תורה, והרי זה בכלל קיום.

השאלה היא, האם דין נטיעה בגוש כדן קיום? וא"כ האם בספק מינו אפשר להקל אף בישראל, כפי שכבר נקט החזו"א (כלאים סי' ב ס"ק ט, סי' ג ס"ק ז)?

ב. דין הכלאה בכלאי אילן

ההכלאה היא פעולה של רבייה מינית בצמחים. עושים פעולה של האבקה, דהיינו: לוקחים תאים זכריים של מין אחד ומאביקים אותם על התאים הנקביים של המין השני, כאשר התוצר (אם זה מצליח) הוא פרי ביניים.

כת"ר כתב (ארץ חמדה הל' כלאים ספר ב חלק ב סי' ג) שעיקר איסור ההרכבה הוא כאשר שני רוכבים ממינים שונים נשארים, כי ע"י כך יש אפשרות להפריה הדדית. לעומת זאת אפשר לומר שאמנם האיסור הוא כשיש אפשרות להפריה הדדית, אך בתנאי שעושה פעולת חיבור של ייחור לכנה, ולא ההכלאה לבד.

גם בדברי החת"ס (לעיל) רואים שאיסור כלאי אילן הוא פעולה מאד מסויימת של חיבור ענף ממין אחד ע"ג עץ מהמין השני, ורק בכה"ג עובר על איסור כלאי אילן, ולדעתו נראה בפשיטות שהכלאה מותרת. אך אפילו לדעת החזו"א (הובא לעיל), הסיבה שנטיעה אסורה היא משום שבכך הוא גורם לחיות ההרכבה. ומ"מ גם לדעתו אפשר לומר שההרכבה היא פעולה מאד מסויימת של חיבור רוכב לכנה. ואמנם החזו"א (כלאים סי' ב' ס"ק ט"ז) כתב שהרכבת עין אסורה, וכתב שם שאין חילוק בהרכבה בין מרכיב גוף למרכיב שרף. אך בכה"ג יוצא מהרכבת העין ענף, משא"כ בהכלאה, שהיא פעולה שונה לחלוטין, ויוצא ממנה פרי - שאני.

בכבוד רב ובברכת התורה והארץ

יואל פרידמן

מרן הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

נטיעה בגוש והכלאה באילנות

ב"ה, ד' שבט תשנ"ג, פעה"ק ירושת"ו.

לכבוד, הרב יואל פרידמן הי"ו
מכון התורה והארץ
נווה דקלים,
שלום וברכה,

קיבלתי מכתבך, אולם לצערי נעלם ממני וחפשתיו ולא מצאתיו. ואני כותב
תשובה רק ממה שנשאר בזכרוני שקראתיו עם קבלתו.

א. נטיעת עץ כלאים בגוש

הנך דן על נטיעה בגוש לענין שייחשב כהרכבה, כלומר כפי שכתב החזו"א.
אלא שרצית לחלק שנטיעה בגוש שאני. פלא, שהלא דנת על פי מהשכתב
החזו"א, והרי בדבריו מפורש: "נראים הדברים אפילו נוטלים בגושיהם" (והבאתי
דבריו ב"ארץ חמדה" עמ' רכב). אלא שכתב שם בטעמא דמילתא "כיון שאכן
מתקיימים בגושיהם זמן ארוך". ולא נתבארה כוונתו כמה זה "זמן ארוך",
שמטעם זה הוא מחשיבו כנתפרקה ההרכבה, והשתילה יש בה מענין של
ההרכבה.

וניתן לפרט שזה תלוי בהגדרה שמצאנו לענין השותל בגוש לחישוב שנות
ערלה. שבזה החזו"א מכריע (ערלה סי' ב, ס"ק יא-יב) שסגי בשיעור קליטה, שכל
שהגוש ישמור על השתיל שיעור זה סגי. ע"כ אין סברא שלנידון של הרכבה
נצריך שיעור יותר גדול. ע"כ יוצא מדבריו שכל שיש בשיעור הגוש יותר מזמן
הקליטה אין על זה שוב שם מרכיב לאוסרו, וזה נוסף על מה שכל החיוב שלו
הוא מסברא ואינו מוכרח.

ברם לא אדע במה המדובר. אם הכוונה בהרכבה שהיא ודאי מין בשאינו
מינו, שהמרכיב עבר איסור וחייב לעוקרו, כי אז מה מהני הגוש. א"כ אדרבא
כיון שע"י זה שהוא נמצא בגוש, הרי ודאי שדינו לעקור. ועי"ש בס' הנ"ל (באותו
עמוד) הבאתי לפני כן ממש"כ מרן הרב זצ"ל במשפט כהן (סי' כ-כג) לצדד שייתכן
שאחרי שעקרו ההרכבה שכבר נתאחה - אפשר לשותלו מחדש, דדמי למש"כ
בשו"ע (י"ד סי' רצה סעי' ז) להתיר לקחת ייחור מהמורכב ולשותלו. (ושם בונה הרבה
ע"ז בצירוף לעוד סניפים להיתר, כשהורכב ע"י נכרי ומטעם שחידש שם, בשינוי המינים שיש,
שלגבי ישראל זהו דין כלאים ואילו לגבי בני נח אינם בגדר זה, עי"ש). ובזה הרי אדרבא,
נטיעה בגוש גריעא טפי *.

* הערת עורך (י. פ.): עי' חת"ס (שם) שנטה להקל בקיום אילן כדין הרבעת בהמה, ולמעשה אסר.
אך בהמשך כתב: "וזאת לדעת דאסור לקיימו, היינו כל זמן שלא נתאחדו והיה לאחד, אבל
בשכבר נתאחדו והיה לאחד באופן שאין ההרכבה שוב ניכר בהם שוב אין בהם איסור קיום...".

חוץ מזה, הן בשני מינים שונים הרי יש איסור גם בקיום העץ, כמבואר בשו"ע (שם). א"כ כל השאלה למעשה שייכת רק אם ההרכבה היתה ספק שמא זה יקרא מינו. ע"כ המסקנה שם היא שהדבר תלוי בתנאי שעצם ההרכבה היתה ספק מין במינו, ואז ניתן לסמוך במקרה שהגוש היה יכול להחזיק זמן שלענין ערלה היה נחשב מזמן הנטיעה הקודמת.

ב. דין הכלאה

בנוגע להכלאה, נראה שזה אינו בכלל האיסור. כיון שהכלאה נעשית בפרחים, והשינוי שיכול להופיע הוא לא באילן עצמו, לא מצאנו איסור הרכבה אלא בדומה ובהיקש מהרבעה, כמבואר במקורות, וזהו רק כשעושה החיבור בגוף העץ. ע"כ גם לפי מה שהעלינו סברא לדון, שעיקר איסור ההרכבה הוא דווקא מצד שעי"ז נעשית ההאבקה שמולידה (או יכולה להוליד) מינים חדשים, מ"מ אין לנו אלא מה שאסרה תורה, ובזה לא כלולה הכלאה. כן נראה לעניות דעתי.

בברכת התורה והארץ
ש. ישראלי

ולדבריו אפשר לומר שכיון שדין כלאים תליא במראית העין (רמב"ם הל' כלאים פ"ג ה"ה), אזי גם אם אסור לקיים בתחילה, כיון שנתאחה שוב אין איסור. אך מרן הגר"ש ישראלי זצ"ל תופש כעיקר את סברת מרן הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סי' כג, ועי' שם סי' כ-כב) שלאחר האיחוי אם נעקר האילן אזי אין איסור בנטיעתו המחודשת כמבואר בתוספתא (כלאים פ"ב ה"ו): "נכרי שהרכיב אפרסק ע"ג עובש, אעפ"י שאין ישראל רשאי לעשות כן - נוטל הימנו וחוזר ונוטען במקום אחר". בנוסף, נוקט מרן הגר"ש ישראלי זצ"ל להלכה שאסור לקיים כלאי אילן כמבואר בשו"ע (סי' רצה סעי' ז), לכן כתב שאם השאלה היתה לגבי נטיעה בגוש של מין באינו מינו - עובדת היותו בגוש גריעא כי הלוא יש לעקור ואסור לקיים. לעומת זאת, אם הוי בלא גוש דמי לחוזר ונוטע במקום אחר.

הרב יואל פרידמן

לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב

א. ט"ו באב עפ"י מגילת תענית

מגילת תענית היא מקור תנאי קדום, בו מוזכרים תאריכים שונים בלוח היהודי שחז"ל קבעו כימים טובים. לפי הנאמר במגילה, אין מתענים באותם ימים, ויש ימים שגם אין מספידים בהם. כל התאריכים המוזכרים במגילה נמחקו מתודעתנו מלבד שלושה: חנוכה, פורים וט"ו באב.

עפ"י מגילת תענית (פרק ה') נקבע ט"ו באב ליום טוב בגין שלושה אירועים שארעו בו:

א. בחמשה עשר באב זמן עצי כהנים. שכשעלתה גלות בראשונה לא היו מביאין קרבן עצים. אמרו חכמים: למחר כשיעלו גלויות לא יהיו צריכין להביא?! התקינו להם יום חמישה עשר באב שיהו מביאין קרבן עצים...
ב. פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעלו ביכורים לירושלים, והושיבו מלכי יון פרדיסאות (שומרים) על הדרכים כדרך שהושיב ירבעם בן נבט. מה עשו הכשרים שבאותו הדור? הביאו ביכורים ונתנום בסלים, כיון שהגיעו אצל המשמר אמרו להם: לירושלים אתם עולים? אמרו להם: לאו, אלא לעשות שני פלחי דבלה. וכיון שעברו מהם עטרום בסלים והעלו לירושלים...

ג. פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שמד שלא יביאו עצים למערכה... מה עשו הכשרים באותו הדור? היו מביאין שני גזירין ועושים אותם כמין סולמות... כיון שהגיעו אצל אותו משמר אמרו להם: לירושלים אתם עולים? אמרו להם: לאו אלא להביא שני גזירות מן השוכך... וכיון שעברו מהם התירו השלבים ופרקום... ונטלו הגזירין לירושלים...

למעשה, ברוב קהילות ישראל¹ התייחסו ליום ט"ו באב כאל יום שמחה, כמבואר בדברי המהרי"ל והכלבו (סוף הל' תשעה באב). והמשמעות היא שאין נופלים אפיים², אין אומרים למנצח³ ואין מתענים⁴.

לכאורה, כל אותם אירועים שהוזכרו במגילת תענית כסיבות לקביעת ט"ו באב כיום שמחה - יפים הם לשעתם, אך אין להם משמעות בימינו! ומדוע א"כ עדיין ישנה חשיבות ליום ט"ו באב?

היטיב לבטא שאלה זו ר' צדוק הכהן מלובלין (פרי צדיק, ט"ו באב ד"ה והנה): ומכל הטעמים אין בהם טעם מספיק שעבור זה זה יהיה נקבע בתמידות ליו"ט, כשאר הימים טובים, שהארת הנס הראשון שהיה לכלל ישראל באותו זמן נשפע הארה מקדושה גם בהווה להכלל ישראל כמו מאז.

1. פרט לקהילות מגנצא ווירמיישא שנהגו ליפול על פניהם כמוזכר בהגהות מהרי"ל (סוף הלכות ט"ב).

2. שר"ע (אר"ח סי' קלא סעי' ו).

3. רמ"א (אר"ח שם סעי' א).

4. מג"א (אר"ח סי' תקעג ס"ק א) וטעמו, כיוון שתאריך זה הוזכר בגמ'.

ואכן בספר שיבולי הלקט (סי' ל) כתב שאין לקבוע בזמננו את יום ט"ו באב ליום טוב, שהרי קי"ל דבטלה מגילת תענית; וע"כ מותרים ליפול על פניהם. ולכאורה, צודקים מאד דבריו, שכן היא מסקנת הגמ' (ר"ה יט ע"ב) שבטלה מגילת תענית מלבד חנוכה ופורים, וכן פסק בשו"ע (א"ח סי' תקעג סעי' א). והטעם כמבואר בגמ' (שם יח ע"א): "בזמן שיש שלום יהיו (ימי מגילת תענית) לששון ולשמחה, אין שלום - צום". ולפי זה אותם ימים הכתובים במגילת תענית הפכו לאחר חורבן הבית לימי תוגה ויגון, ומה טעם א"כ לקבוע את יום ט"ו באב בזמננו כיו"ט?

ב. הימים שלא בטלו

החת"ס (שר"ת, א"ח סי' קצא) קובע שהקו המנחה את חז"ל בזה"ז ביחס לאותם ימים המוזכרים במגילת תענית, הוא קישורם של אותם ימי שמחה למאורעות השייכים לבית המקדש שנחרב. לכן ימים שנקבעו לשמחה מתוך שייכות לביהמ"ק בטלו עם חורבן הבית, ואילו ימי השמחה שאינם קשורים דווקא לביהמ"ק נותרו גם לאחר החורבן⁵. וכך לשונו: "כל אותם יו"ט דמגילת תענית שהיה להם זכר בבית המקדש... אי לאו דמפרסם ניסא, כל הני הוא נהפך לאבל... ואנן קי"ל דבטלה (מגילת תענית) חוץ מחנוכה, משום דמפרסם מצוותה, ופורים, משום דאין לו שייכות בבית המקדש כלל".

לפי דבריו יש לומר שהסיבה שיום ט"ו באב לא בטל אף לאחר החורבן היא, שיש ליום זה משמעויות נוספות על הנזכרות במגילת תענית, שאינן קשורות דווקא לביהמ"ק שנחרב, וע"כ נחשב ט"ו באב ליו"ט עד ימינו אנו.

ג. ט"ו באב עפ"י הגמרא

הגמ' (תענית שם, וב"ב שם) מביאה שש סיבות נוספות לקביעתו של ט"ו באב ליום שמחה:

א. יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה: ביום זה הותר לבת יורשת נחלה משבט אחד, להינשא לבן שבט אחר, למרות שבכך היא מעבירה את נחלת שבטה לשבט אחר; ובניגוד למה שנאסר על בנות צלופחד להינשא לבן שבט אחר.

ב. יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל: ביום זה הותר לבני שאר השבטים לשאת בנות משבט בנימין, בניגוד לאיסור שאסרו ישראל על עצמם לאחר "פילגש בגבעה" (שופטים כא א): "ואיש ישראל נשבע במצפה לאמר איש ממנו לא יתן בתו לבני בנימין לאשה".

ג. יום שכלו בו חתי מדבר: כמבואר במדרש איכה (פתיחתא פר' לג): אמר ר' לוי: כל ערב תשעה באב היה משה מוציא כרוז בכל המחנה

5. מתוך כך קובע החתמ"ס באותה תשובה שאם בדור מן הדורות רוצה קהילה או יחידים לקבוע יו"ט לעצמם בגלל נס שאירע להם, ורוצים להודות ולשבח את הקב"ה על מה שעשה להם, ודאי שאין בכך מניעה, ואף מצוה יש בכך ואינן כסעודות הרשות, וחולק בזה על הפר"ח, ע"ש.

ואומר: צאו לחפור, והיו יוצאין וחופרין קברות וישנים בהן. לשחרית היה מוציא כרוז ואומר: קומו, והפרישו המתים מן החיים. והיו עומדים ומוצאין עצמן ט"ו אלף בפרוטרוט. חסרו שש מאות אלף. ובשנת הארבעים האחרון עשו כן ומצאו עצמם שלמים. אמרו, דומה שטעינו בחשבון. וכן בעשור ובי"א ובי"ב ובי"ג וי"ד. כיון דאיתמלא סיהרא, אמרו, דומה שהקב"ה ביטל אותה גזרה מעלינו. וחזרו ועשאוהו יום טוב...

ד. יום שביטל הושע בן אלה פרוסדיות (שומרים) שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים כדי שלא יעלו ישראל לרגל, בגלל רצונו לנתק את עשרת השבטים ממלכות יהודה, כמבואר בס' מלכים (א יב כח): "וייוועץ המלך, ויעש שני עגלי זהב, ויאמר אליהם רב לכם מעלות ירושלים, הנה א-להיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים". וביום ט"ו באב הוסרו השומרים וניתן לעשרת השבטים רשות לעלות ירושלימה.

ה. יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה, לאחר מרד בר כוכבא, כמבואר בירושלמי (תענית כד ע"ב) ובאיכה רבה (ב, ה):

כרם גדול היה לאדריינוס הרשע שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל כמן טבריה לציפורי והקיפו גדר מהרוגי ביתר, מלוא קומה ופישוט ידים ולא גזר עליהם שיקברו...

ובבבלי (גיטין נז ע"א):

שבע שנים בצרו עכו"ם את כרמיהן מדמן של ישראל בלא זבל, עד שעמד עליהם מלך אחר וגזר עליהם שיקברו.

ו. יום שפסקו מלכרות עצים למערכה: מניסן ועד ט"ו באב כרתו עצים כדי להבעירם במשך השנה על המזבח. משהגיע יום ט"ו באב הפסיקו לכרות עצים למזבח בגלל לחות העצים הגורמת לעשן רב, ובגלל תולעים המצויים בהם החל בתאריך זה. משהושלמה מצוות כריתת העצים בכל שנה ביום זה, קבעוהו ליום שמחה.

ד. הכנה לבית השלישי

לדעת ר' צדוק הכהן (שם) המכנה המשותף לשש הסיבות שהזכרנו הוא היותם תיקונים לגורמים ולסיבות של חורבן הבית.

חורבן בית ראשון נגרם בגלל שלושה גורמים: הקינאה (שפיכות דמים), התאוה (גילוי עריות) והכבוד (עבודה זרה), שמוציאין את האדם מן העולם; וחורבן בית שני נגרם ע"י לשון הרע ושנאת חנם. שש הסיבות לציונו של יום ט"ו באב כיום מיוחד, יש בכל אחת מהן התחלת-תיקון של אחד מן הגורמים לחורבן, והכנה לבניין השלישי.

א. היתר השבטים לבוא זה בזה ולהסב נחלה מזה לזה, יש בו משום תיקון קנאתם של בני יוסף על הסבת חלק מנחלתם להיות נחלת שבט אחר.

ב. היתרם של בני בנימין לבוא בקהל, יש בה משום בירור שבני בנימין בכללם אין בהם פגם-התאוה, שהביא אותם בודדים משבט בנימין למעורבות במעשה "פילגש בגבעה".

ג. השהיית קבורתם של אנשי ביתר היתה לדעת ר' צדוק הכהן עונש על ההתנשאות שאפיינה אותם. סימנים להתנשאות זו אנו מוצאים במנהגם ליטע ארז עם הולדת זכר (גיטין נז ע"א) ובקטיעת האצבע, שהיתה נהוגה אצל לוחמי בר כוכבא (יר' תענית פ"ד ה"ה). אנשי ביתר נענשו בהעמדת גופותיהם ללא קבורה בביזיון. קבורת הגופות יש בה משום תיקון פגם הכבוד.

ד. מתי מדבר שפסקו מלמות מגלים על תיקון חטא לשון הרע שנכשלו בו מוציאי דיבת הארץ.

ה. חידוש הקשר בין עשרת השבטים לירושלים מורה על מוכנות לחיבור מחדש של ישראל ויהודה שמתגלה ביום זה, וביטול שנאת חינוס.

ו. השלמת מצוות כריתת עצי המערכה יש בה משום ביטוי לתחושה שבאה בעקבות חמשת התיקונים הקודמים, וכדברי ר' צדוק הכהן מלובלין:

כל הטעמים הקודמים הם היו תיקונים על הקלקולים לבער הפגמים שבנפש, והטעם בזה (במצוות העצים) מרמז על הוספת התלהבות הקדושה בנפש מיום הזה...

ומתוך שלימות תיקון המידות המתגלה ביום זה, ניתן בעם ישראל כוח להוספת לימוד תורה החל ביום זה - "ודלא יוסיף - יסף"6.

ה. חגיגת בית המקדש השלישי

כאמור, אנו חוגגים את יום ט"ו באב בגלל מאורעות העבר שמשמעותם תקפה עד ימינו. אך שיאו של ט"ו באב אינו במאורעות שארעו בו בעבר, ואף לא בהיותו כוח הכנה לבניין הבית השלישי. שיאו יהיה בהיותו יום שמחה לאחר שייבנה הבית השלישי, כמבואר במשנה (תענית פ"ד מ"ח):

אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים. שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו. ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים...

וכן הוא אומר: "צאנה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת ליבו". "ביום חתונתו" - זה מתן תורה, "וביום שמחת ליבו" - זה בנין בית המקדש, שיבנה במהרה בימינו.

"יום שמחת ליבו", שהוא יום בנין בית המקדש, מתייחס ליום ט"ו באב העתידי, בו עתידה כנסת ישראל לצאת במחול לפני הקב"ה ולספר מעלותיה, בבחינת "בחור שא עיניך וראה מה אתה בורר לך", והוא עתיד לשוב עליה כמשוש חתן על כלה.

"וביום שמחת ליבו" - זה בנין ביהמ"ק שיבנה במהרה בימינו אמן.

6. כיון שפסקו מלכרות עצים, יכלו להוסיף בלימוד תורה, ועי' שו"ע (יר'ד סי' רמו סעי' כד).

7. אמנם רש"י בפירוש המשנה כתב: "בניין בית המקדש - שנתחנך ביום הכיפורים כדאיתא במ"ק", אך המהרש"א פירש: "נראה דאט"ו באב קאי שטעמי שמחתו אמרינן בגמ' שתלויין בבניין המקדש", ועי' אוצר בלום בעין יעקב (תענית שם). ועי' ספר בית שאול (פירוש המשנה להר" יוסף שאול הלוי נאטנזאהן) שהקשה: "צ"ע האך יהיה ביוה"כ הולכות וחולות בכרמים?", ולפי האמור אתי שפיר, שהיו מרקדות בט"ו באב דוקא.

הרב יהודה זולדן

נטיעת אילנות בהר הבית ובחצר בית הכנסת

א. איסור נטיעת אילנות בעזרה או בהר הבית

נאמר בפסוק (דברים טז כא):

לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך אשר תעשה לך.

ונחלקו תנאים בפירוש הפסוק בספרי (פר' שופטים קמה):

מנין לנוטע אילן ובונה בית בהר הבית שהוא עובר בלא תעשה? תלמוד

לומר "כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך". ר' אליעזר בן יעקב אומר: מנין שאין

עושים אכסדרא בעזרה? תלמוד לומר: "אצל מזבח ה' א-להיך"

המחלוקת בין תנא קמא ור' אליעזר בן יעקב מתייחסת לשלש נקודות:

1. האם האיסור הוא נטיעת אילן או גם בניית בית ואכסדרא?
2. האם מקום האיסור הוא בכל הר הבית או רק בעזרה שליד המזבח?
3. מהי מהות העבירה: לא תעשה או איסור?

כתב הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה, יג):

היא שנמנענו מלנטוע אילנות במקדש או אצל המזבח על דרך היופי והנוי

לכוון בזה עבודת האל יתעלה; לפי שכך היו עושים עובדי עבודה זרה,

שהיו נוטעים להם אילנות יפים ותאווה לעינים בבתי עבודתם. והוא

אמרו יתעלה: "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך". והעובר

על לאו זה, חייב מלקות.

כלומר, שהעובר על איסור זה לוקה. וכן כתב הרמב"ם ברשימת מצוות "לא

תעשה", וכן בהל' סנהדרין (פ"ט ה"ד-ה"ה) וכן מובא גם בספר החינוך (מצוה תצב).

להלכה פסק הרמב"ם (עבודה זרה פ"ו ה"ט):

הנוטע אילן אצל המזבח או בכל העזרה, בין אילן סרק ובין אילן

מאכל, אע"פ שעשאו לנוי למקדש ויופי לו - הרי זה לוקה. שנאמר: "לא

תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך", מפני שהיה זה דרך

העכו"ם, נוטעין אילנות בצד מזבח שלהם כדי שיתקבצו שם העם.

הכסף משנה (הל' עבודה זרה שם) אומר שהרמב"ם פסק שאין ליטע אילן רק

בעזרה, ולא כתב שאין ליטע בכל הר הבית כדברי תנא קמא, מפני שבנקודה

זאת חולק ר' אליעזר בן יעקב עליו. ומאחר שמשנת ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי,

פסק כמותו¹. הכסף משנה מעיר שהרמב"ם השמיט את הדין שאין לבנות בית

המובא בדברי תנא קמא, ופסק כר' אליעזר בן יעקב. ואמנם גם לדעת ר' אליעזר

בן יעקב אסור לבנות בית מעץ אך דינו כדין אכסדרא, ואיסורו הוא רק מדרבנן².

1. המנ"ח (מצוה תצב) דן אם גם בברייתא נאמר כלל זה. והוכיח זאת ממסכת תמיד (כח ע"ב).

2. עי' בפ' הנצי"ב לספרי, שגירסת הרמב"ם (הל' עבודה זרה) היתה שונה מזו שנמצאת בספרי שלפנינו, ובגירסתו לא היה כתוב "ובונה בית". וע"ע בפ' הגר"א לספרי, ואור שמח (לרמב"ם).

ב. הסבר המחלוקת בין ת"ק לראב"י

- נראה שהמחלוקת בין ת"ק ור"א בן יעקב היא בהבנת הפסוקים.
1. לגבי עצם האיסור, תנא קמא למד שני דברים מהמילים: "אשרה כל עץ". מחד, מהמילה "אשרה" הוא למד שהאיסור הוא כדוגמת עובדי עבודה זרה לשם נוי ויופי. מאידך, מהמילה: "כל עץ" הוא למד שהאיסור כולל נטיעת אילנות, בין אם הם אילנות סרק או מאכל³. לעומת זאת, ר"א בן יעקב הוסיף את גזירתם המורחבת של חכמים⁴ בהבנתו שהמילים בפסוק: "כל עץ" - כוונתן לכל מבנה של עץ, ואין הכוונה דווקא לאילן סרק או מאכל.
 2. המחלוקת העיקרית בין ת"ק לבין ר"א בן יעקב היא בהבנת המילים: "אצל מזבח". לדעת ת"ק, המילים: "אצל המזבח" מכוונות לכל אזור הר הבית. ור"א בן יעקב מצמצם את ה"אצל מזבח ה'" למזבח וליד אזור המזבח במבנה המקדש, דהיינו: בעזרה, וכפשוטו של מקרא.
- הרמב"ם קיבל בענין זה את דעתו של ר' אליעזר בן יעקב, ולכן פסק שהאיסור הוא בעזרה בלבד וכ"כ גם בספר החינוך (מצוה תצב).
- יש להוכיח מכמה מקורות שהבנת המילים "אצל המזבח" הינה כדעת ר"א בן יעקב. המנחת חינוך (שם) מוכיח זאת מהגמ' (זבחים ס ע"א). נאמר בפסוק: "ואכלוה מצות אצל המזבח" (ויקרא יב), ומבואר שמדובר בשיירי המנחה. ורש"י (שם ד"ה וכן) מסביר שברור הוא שהכוונה היא לכל העזרה, שהרי ביחס למנחה עצמה כתוב: "מצות תאכל במקום קדוש, בחצר אהל מועד יאכלוה" (ויקרא ו ט), וממילא ברור שכך הוא ביחס לשיירי המנחה. נמצאנו למדים שהמילים "אצל המזבח" מורות על המקום שליד המזבח ולא לכל שטח הר הבית.
- בנוסף, המילה "אצל" במקרא, המתייחסת למקום, פירושה "בסמיכות". הביטוי "אצל המזבח" כוונתו למזבח עצמו ולמקום הסמוך לו, דהיינו: העזרה. כך למשל: "ויקח יהוידע הכהן ארון אחד וייקוב חור בדלתו, ויתן אותו אצל המזבח מימין בבוא איש בית ה'" (מלכים ב, יב י), ומפרש רש"י שם: "אצל המזבח - בעזרה". בעולת העוף נאמר: "והסיר את מוראתה בנוצתה, והשליך אותה אצל המזבח קדמה, אל מקום הדשן" (ויקרא א טז). שם הוסיפה התורה והגבילה דווקא למקום הדשן ולא לכל העזרה (עי' גם ויקרא ו ג). גם בפסוק: "ויחזק בקרנות המזבח... כי נס יואב אל אהל מועד והנה אצל המזבח" (מלכים א', ב כח-כט), הכוונה היא לקרנות המזבח ולא מעבר לכך.
3. המנ"ח (שם) דן בגדרי נטיעה אם זה כמו לענין שבת, כלאים וחזרה מעורכי המלחמה וכו'.
 4. כאמור לעיל, לדעת ר"א בן יעקב בניית אכסדרה אינו איסור תורה אלא רק איסור דרבנן.
 5. המנ"ח מסביר שבשל הכפילות בפסוק ביחס לשיירי המנחה, דרשה שם הגמרא שדין זה נוהג רק כשהמזבח אינו פגום, אך ביחס לנטיעת אילן ליד המזבח לא שמענו שהוא נוהג דווקא כשהמזבח שלם. משנת חכמים (מזאמושץ, מצוה לח דף עז) חולק על המנ"ח וכותב שדין מזבח שנפגם נוהג ביחס לדין נטיעת אילן ליד המזבח (עי' הר צבי לזבחים ס ע"א).
 6. בית הדשן היה בעזרה במרחק של שלושה טפחים ממזרח הכבש, ורחוק מהכותל הדרומי של המזבח עשרים אמה (תמיד פ"א מ"ד).

נראה מכל האמור שהרמב"ם⁷ פסק עקרונית כדברי שניהם: מחד, פסק כתנא קמא, שמציין את איסור התורה; ומאידך, כר' אליעזר בן יעקב בהגדרת האיסור: את הרחבת האיסור של חכמים ביחס לעץ וצורתו, וצימצומו ביחס למקום. הרמב"ם הקפיד לציין שמדובר על נטיעת אילן סרק או מאכל במקדש ליד המזבח, והדגיש שאיסור לעשות זאת לנוי ויופי, וכדוגמת עובדי עבודה זרה, וזהו הלאו מהתורה.

ג. נטיעת אילנות בחצר בית הכנסת

ר' עקיבא איגר בהגהותיו (שר"ע א"ח סי' קנ סעי' א) מצטט את דברי הרמב"ם (עבודה זרה פ"ו ה"ט) ומוסיף:

וכתב ר' דוד עראמה בפירושו להרמב"ם, דאפילו אצל בית הכנסת אסור מדרבנן.

הפוסקים האחרונים דנו רבות בדין זה⁸, ורובם לא הסכימו לקביעה זו, ממספר נימוקים:

- א. האיסור בבית המקדש הוא בעזרה ולא בחצר.
- ב. אם היה בזה זכר לבית המקדש, היה אסור לבנות בתי כנסת מעץ ולהכניס בהם ספסלים ובימה מעץ.
- ג. אין לנו לחדש איסורים חדשים שלא נזכרו בתלמוד ובפוסקים.

על פי הדברים שכתבנו לעיל בהבנת הרמב"ם, נראה לדחות את הדברים המובאים בהגהות ר' עקיבא איגר, מנימוק נוסף. הרמב"ם הדגיש שזהו דין שתלוי ב"אצל המזבח", וכפי שהסביר הרמב"ם (עבודה זרה פ"ו ה"ט): "מפני שהיה זה דרך העכו"ם: נוטעין אילנות בצד מזבח שלהם כדי שיתקבצו שם העם". דברים דומים באשר לטעם לא תעשה זה, כתבו הרשב"ם והרמב"ן (דברים טז כא). טעמו של הציווי נרמז בפסוק עצמו: "לא תעשה לך אשורה". אשרה הוא ביטוי שמופיע מספר פעמים בתורה ובנביאים בקשר לעבודה זרה. (שמות לד יג; דברים ז ה, יב ג, ועוד). בולט הפסוק: "כי נתן את מזבח הבעל וכתת את האשרה אשר עליו" (שופטים ו ל). כיון שהגויים נוהגים לטעת אשרות ליד מזבחותיהם, אסרה עלינו התורה לטעת כל עץ, בין מאכל ובין סרק, ליד המזבח, דהיינו

7. בספר המצוות (ל"ת יג, בהל' סנהדרין פ"ט ה"ד, ובהל' עבודה זרה פ"ו ה"ט).

8. עי' שו"ת מהר"ט (ח"ב סימן ד); שו"ת בניין ציון (לרב יעקב עטלינגר סימן ט); שו"ת מהרש"ם (ח"א סימן קכז); שו"ת משיב דבר (לנצי"ב י"ד סימן יד); שו"ת הר צבי (סי' עד); שו"ת אורח משפט (סי' לז); שו"ת היכל יצחק (לריא"ה הרצוג א"ח סימן י); ספר קול צופיד (לרב יהודה גרשוני עמ' נח-ס'). מקורות נוספים: אוצר השו"ת (ח"ב עמ' קסט); ספר מקדש מעט (לרב זלמן דרוק עמ' טז-כ); ילקוט יוסף (ח"ב עמ' רסג-רסז); נועם (כרך כב, מאמר מהרב מנחם סליי: נטיעת ובניית עץ בחצר בית המקדש ובחצר בית הכנסת); "ברקאי" (ב עמ' 86-90 מאמר מאת הרב נחום אליעזר רבינוביץ); שו"ת מהר"מ שיק (א"ח סי' עח-עט) פסק שלא לטעת עצים ליד בית הכנסת, אך מסיבה אחרת: מחשש לתערובת נשים וגברים וליושבי קרנות.

בעזרה וכדברי המנחת חינוך (במצוה תצ"ב, שהובא לעיל): "שכל העזרה נקראת אצל המזבח".

וכן נאמר בגמ' (עבודה זרה מח ע"א):

"איזו היא אשירה? כל שיש תחתיה עבודה זרה. ור' שמעון אומר: כל שעובדים אותה. איזו היא אשירה סתם? אמר רב: כל שכמרים יושבים תחתיה ואין טועמים מפירותיה. ושמואל אמר: אפילו הני תמרי לבי נצרפא (רש"י: שם עכ"ם שלהם).

נמצאנו למדים שישנו קשר הדוק בין נטיעת אילנות מאכל וסרק לבין מנהגי עבודת אלילים. וכן מביא הרמב"ם (ספר המצוות ל"ת יג): "לפי שכך היו עושים עובדי ע"ז... בבתי עבודתם". אמנם הלכות רבות שמקורן במקדש, נלמדו גם לגבי בית כנסת; אך כאן זהו דין שביסודו תלוי ב"אצל המזבח". וכפי שהראנו לעיל, שהרמב"ם קיבל בעניין זה את דברי ר' אליעזר בן יעקב שפירש את הפסוק "אצל המזבח" כמתייחס לעזרה ולמקדש בלבד, ולא קיבל את דברי תנא קמא שהרחיב את משמעות הפסוק לכל הר הבית. ברור א"כ, שאין להרחיב עוד את דברי הפסוק לאסור, אפילו מדרבנן, בחצר בית כנסת. ראייה נוספת לכך יש להביא מדברי החינוך (שם) שכותב שדין זה נוהג גם בזה"ז: "אפילו בזמן הזה הנוטע אילן בכל העזרה חייב מלקות". אין צורך בקיומו של מזבח בפועל, מאחר שהתורה הגדירה את האיסור באזור המזבח - "אצל המזבח".

נוסיף עוד. ידוע המנהג שמופיע ברמ"א (שר"ע אר"ח סי' תצד סעי' ג) לקשט בחג השבועות את בתי הכנסת והבתים. וכתב המגן אברהם (שם ס"ק ה): "נוהגים להעמיד אילנות בבית הכנסת והבתים... שיזכירו שבועצת נידון על פירות האילן...".

מנהג זה דומה באופיו למה שאסרה תורה לטעת אילנות ליד המזבח. ואף הגר"א, שכתב לבטל מנהג זה, כתב כן מצד "ובחוקותיהם לא תלכו"; אך לא מחמת "לא תיטע לך אשירה". והסיבה לכך היא כמו שאמרנו, שהלאו של "לא תעשה לך אשירה אצל מזבח ה' א-להיך" הוא לאו מיוחד ונוסף, והוא שייך רק "אצל מזבח ה'", בעזרה בבית המקדש. ודברים דומים כתב הרא"ה קוק (שר"ת אורח משפט סי' לז) ומסקנתו שאין לנו לחדש איסור דרבנן שלא אמרו לנו חז"ל.

סיכום

הלאו בתורה: "לא תעשה לך אשירה כל עץ אצל מזבח ה' אלוהיך אשר תעשה לך", אמור אך ורק ביחס לנטיעת אילן "אצל המזבח", בעזרה בבית המקדש, כמנהג עובדי עבודה זרה, ואין ללמוד ממנו איסור, אפילו מדרבנן, על נטיעת אילנות בחצר בית הכנסת.

9. ספר "מעשה רב" (סי' קצא) וכך מובא ובשם הגר"א בספר חיי אדם (כלל קלא סעי' יג). ואכן כך שיטת הגר"א בשו"ע (י"ד סי' קעח ס"ק א), שכל דבר שנהוג אף אצל הגויים, יש בו משום "ובחוקותיהם לא תלכו". (בגדרי לאו זה עיין במאמרו של הרב בצלאל זולטי, "נועם" כרך ב'). מקורות נוספים בעניין זה, עין שר"ת יחזק דעת (ח"ד סי' לג).

הרב יהודה הלוי עמיחי

בדיקת העלים הפנימיים בכרוב

הצגת הבעיה

בבדיקות המעבדה התברר שישנה ירידה בנגיעות עלי כרוב. בעלים החצוניים שכיחות החרקים גבוהה מאד ובעלים הפנימיים השכיחות יורדת בהדרגה (עי' "אמונת עתיד" 9 עמ' 37). מהשכבה השמינית והלאה השכיחות נמוכה מאד. ויש לשאול לאור זאת: האם ניתן לפטור את העלים הפנימיים מבדיקה? קודם שנבאר הלכה זאת, נקדים בכללים של דיני חובת הבדיקה מתולעים:

- א. כשהרוב נגוע - חלה חובת בדיקה מהתורה.
 - ב. כשיש מיעוט מצוי של תולעים - חובת הבדיקה היא מדרבנן.
 - ג. כששכיחות החרקים היא מיעוט שאינו מצוי, הרי שאפשר לאכול ללא בדיקה.
- השאלה העומדת בפנינו היא לגבי פרי שבחלקו האחד הוא נגוע מאד בתולעים, ואילו חלקו השני איננו נגוע אלא בכמות מזערית (מיעוט שאינו מצוי). האם יתכן שחלק מהפרי יחוייב בבדיקה מדאורייתא וחלקו לא יחוייב?

א. חיוב בדיקת כל הכמות

כתב הרשב"א (תשובה רעד):

שאלת עוד במה שכתבתי בשעת (בשער) הכשר האוכלין, עדשים ופולים וזתים הרחש מצוי בהן הרבה במחומר, ולפיכך צריכין בדיקה. ונסתפק לך אם בדק קצת ולא מצא, אם נחזיק אותן במין שאין הרחש מצוי בהן במחומר ושוב אין צריך לבדוק או צריך לבדוק כל אחת ואחת. תשובה: מינים הללו בלי ספק הרחש מצוי בהן, ולפיכך אעפ"י שבדק קצתן, אין בדיקת הקצת מטהרת חברותיה. כי באמת אין הרחש מצוי ברוב ומכל מקום הוי מיעוט המצוי, וכל שמצוי אין סומכין על בדיקת הקצת ולא על בדיקת הרוב. והמשל בזה בדיקת הריאה, שהוא מיעוט המצוי, ואין סומכין על בדיקת המקצת, ואפילו על הרוב.

וכך נפסק בשו"ע (סי' פד סעיף ח), ואין חולק על כך שיש לבדוק את הכל. כאמור, הרשב"א כתב שאם בדק את הרוב לא מהני, אלא צריך לבדוק את הכל, מפני שאנו חוששים למיעוט השכיח. יש להוכיח מכאן גם לנד"ד, שיש לבדוק את הכל, ואין להסתפק בהורדת העלים החיצוניים.

אלא שהשאלה העומדת בפנינו אינה דומה לשאלת הרשב"א. הרשב"א דן במקרה שהמין כולו נגוע במיעוט המצוי, ובדקו רק את רוב הכמות של הפירות מאותו המין. במקרה זה אומר הרשב"א שאין אנו סומכים על הרוב, ואנו חוששים גם לשכיחות נמוכה של מיעוט מצוי; וממילא יש לבדוק הכל. אולם כאן אנו דנים במצב בו בחלק מהירק יש מיעוט המצוי, ובחלקו האחר אין מיעוט המצוי. במקרה זה, יתכן שכלל לא הוטלה חובה לבדוק את החלק הפנימי, שאין בו מיעוט המצוי של תולעים.

ב. כל חלק עומד בפני עצמו

יסוד חיוב בדיקת אוכלים מתולעים נלמד מדיני טריפות, כפי שכתב הרשב"א (חולין נח ע"ב, תוה"ב בית שלישי שער שלישי פד ע"א) לעניין תמרים:

- לפי שהתליעה מצויה בהן. שכל שהדבר מצוי בו חוששין לו, ואע"פ שהוא מיעוט, דלמיעוט המצוי חששו, וכענין שחששו לסיככות שבריא. בבדיקת טריפות, הדין הוא שחייבים בבדיקת טריפת הריאה בלבד (סי' לט סעי' א), ואין חובה לבדוק שאר י"ח טריפות, למרות שכל הטריפות הן בבהמה אחת. ומכאן נאמר גם אנו, שחייבו בדיקה בחלק החיצוני של הכרוב משום ששכיחות הנגיעות היא ברמה של רוב או של מיעוט מצוי, אך לא חייבו בדיקה בחלקו הפנימי ששכיחות הנגיעות בו היא ברמה של מיעוט שאינו מצוי.

אלא שלכאורה יש לדחות את הראיה. שהרי גם בהלכות טריפות חובת הבדיקה היא מדרבנן, אולם כאשר יש ריעותא בפנינו היא אוסרת מדאורייתא (עי' ראשית דעת, פתיחה להלכות טריפות אות מב). וא"כ שמא גם בירק אחד שיש בחלקו תולעים הרי שיש ריעותא, וממילא חלה חובת הבדיקה מדאורייתא.

אלא שנראה שאין כאן ריעותא לגבי העלים הפנימיים אפילו כאשר אנו מוצאים חרקים בעלים החיצוניים. בבהמה למשל, הסירכה בריאה היא ריעותא על כשרות הריאה עצמה. בנד"ד, עפ"י בדיקות המעבדה, נמצא ששכיחות החרקים שונה בעלים הפנימיים לעומת אלו החיצוניים. נמצא שאין ללמוד מאלו על אלו. והשאלה היא, האם אנו מתייחסים לכל הירק כחטיבה אחת ויש לבדוק את כל הכרוב, או שמא אין אנו מתייחסים לכל הירק כאחד, ואין ללמוד מהנמצא בעלה בשכבה מסוימת לעלה בשכבה פנימית יותר.

נראה שבמאכלים אין אנו דנים על כל המאכל כיחידה אחת, אלא אפשר לדון על כל חלק בפני עצמו, שהרי התולעת אסורה אבל אינה אוסרת את הדבר, שהרי אפשר להסיר את החרקים האוסרים והמאכל מותר באכילה, לעומת זאת בטריפות הרי שהפגם אוסר את כל האבר, והבהמה כולה היא טרפה, ואין הסרת המטריף מתיר את כל הדבר באכילה.

על פי הסבר זה נבין שלענין טריפות הריאה יש הסוברים (הפמ"ג פתיחה לסי' לט, תבר"ש) שכיון שנתקנה חובת בדיקת הריאה הרי שחובה זו חלה על כל סוגי הטריפות של הריאה, אפילו שאינן שכיחות כגון: אוטם ויובש. שכיון שתיקנו לבדוק את הסיככות שבריא חייבו לבדוק גם את שאר הטריפות כי גם אלו וגם אלו מטריפות את כל הבהמה. אולם בירקות, שהחובה היא רק להסיר את החרקים שנמצאים עליו ואין הפרי עצמו נעשה איסור בגללם, אין מקום לחייב בבדיקה אלא במקומות ששכיחות החרקים גבוהה, אבל במקום שאין שם אלא מיעוט שאינו מצוי - אין חובת בדיקה על הדבר. בשו"ת מלמד להועיל (ח"ב י"ד סי' ו אות א-ב) כתב שאפילו בריאה, אם יש ריעותא באונא אחת אין ריעותא בשאר האונות. ולפי זה יש לומר ק"ו בעלי הכרוב, שאין להחזיק ריעותא מהעלים החיצוניים לעלים הפנימיים.

זאת ועוד כלל נקוט בידינו הוא ש"הכל לפי המקום והזמן" (סי' פד ש"ך סס"ק

כב). כלומר, שישנם תקופות, מקומות ותנאים משתנים שונים שאנו לוקחים בחשבון כאשר אנו מחייבים לבדוק פרי מסויים. אין חובת בדיקה שרירותית אפילו כאשר מדובר בפרי שדרכו להתליע. הכל תלוי בתנאים המשתנים: לפעמים פרי מתליע במחובר, ולפעמים הוא מתליע רק בהיותו תלוש. במקום ובעונה מסויימת שכיחות החרקים גבוהה ובמקום אחר או עונה אחרת השכיחות נמוכה, ועל פי זה משתנים הלכות הבדיקה. לפי זה, גם מקום מסויים בפרי נחשב להיות תנאי שיש להתחשב בו: ולכאורה היה נראה לומר שכיון שבדרך כלל העלים החיצוניים נגועים - חייב לבדוק שם, ולעומת זאת, בעלים הפנימיים שאין דרך להיות נגוע שם - אינו חייב לבדוק.

דוגמא נוספת היא בדיקת תות שדה: בחלקו העליון (הקרוב לעלים) מצויים תולעים, אך בחלקו התחתון אין תולעים. אפשר להסיר את התולעים במקום המסופק ודי בכך. הוא הדין גם בתולעי דגים: כשאנו יודעים שהם נמצאים במקום אחד (ראש, אזנים וכדו') - די לבדוק את המקום שבו התולעים נמצאות.

ג. בדיקת הכל במיעוט שאינו מצוי

כאשר אנו יודעים בהחלטיות שבמקום מסויים יש תולעים ובחלק אחר בודאות אין תולעים, הרי שביררנו לעיל שאין צורך לבדוק את המקום הנקי. אלא שהשאלה שהועמדה בפנינו היתה בדבר שעד השכבה השמינית יש נגיעות, ובוודאי זה מיעוט המצוי, ולאחר השכבה השמינית הרי זה מיעוט שאינו מצוי, ואין נקיות מוחלטת. אלא שאנו רואים שהכמות יורדת למיעוט שאינו מצוי. א"כ נשאלת השאלה האם גם בנדון זה נוכל לומר שאנו מסתכלים על המאכל כשני חלקים, האחד נגוע והשני אינו נגוע שאיננו צריך בדיקה כלל.

להלכה, נראה שיש לבדוק את כל הירק, שהרי בנידון דידן אין סברא הגיונית מדוע לחלק בין השכבות החיצוניות לבין השכבות הפנימיות. מבירור שערךנו עם כמה אנטימולוגים, התברר שבאופן עקרוני החרקים יכולים לחדור לכל שכבות הכרוב. ובאמת, בבדיקות המעבדה אנו מוצאים חרקים גם בשכבות פנימיות, אף שכאמור - בשכיחות נמוכה יותר. לדעתם של אנשי המקצוע, ההבדל בשכיחות החרקים בין העלים הפנימיים לאלו החיצוניים היא בעיקרה שאלה סטטיסטית, ואין לה הסבר מדעי ברור. יתר על כן שכיחות החרקים תלויה בהרבה מאד גורמים כגון: אזורי גידול, עונות, ריסוס של החקלאי ועוד. לאור הנתונים שהצטברו עד כה, קשה להכריע להיתר, כי כאמור הדברים אינם ברורים ומוחלטים דיים, וכל זמן שאין סברא המסבירה את טבעה של התופעה, מדוע שכיחות החרקים נמוכה בעלים הפנימיים ומה התנאים הקובעים את התופעה, אין מקום לקבוע שניתן להיתר.

ד. הגדרת מיעוט מצוי

יש גם לדון בשאלה מהי הגדרת "מיעוט המצוי", וכידוע נחלקו בכך האחרונים. דעת המשכנות יעקב (סי' יז) היא שמיעוט המצוי הוא עשרה אחוזים,

ועיקר ראייתו היא מדברי הגמ' (ב"ב צג ע"ב):

המוכר מרתף לחבירו - מקבל עליו עשר קוססות למאה.

ומשמע שבעשירית יש רגילות להתקלקל ונחשב כמצוי ושכיח. יותר מכך לא הוי רגילות להתקלקל, והרי זה מיעוט שאינו מצוי.

לכאורה, דבריו תמוהים. דמה דמיון יש בין יין המחמיץ באופן טבעי, שלגביו שכיחות של עשרה אחוזים נחשבת כתופעה מקובלת לבין טריפות או תולעים, שאינן נובעות בהכרח מתופעות טבע אלא באות לרוב מיד המקרה. ע"כ יש לומר, שחיוב בדיקה במציאות של מיעוט המצוי היא כאשר הציבור רגיל ומודע לשכיחות התופעה. למשל, החמצה ביין היא מיעוט המצוי, כיון שכולם יודעים שעשירית מהיבול יכולה להחמיץ, ואנשים רגילים לקבל על עצמם פחת זה. וכן הוא בכל דבר שיש בו רגילות - הרי זה מיעוט המצוי. אין אנו דנים בצורה מספרית אלא עניינית: האם בני אדם יודעים שיש כאן איסור, אם לא. ונראה להסביר את יסוד הדין של חובת הבדיקה במיעוט המצוי עפ"י דברי הרשב"א (חולין ט ע"א), ושכתב שאם אדם לא בודק כשיש מיעוט מצוי של איסור, הרי בכך הוא מעלים עיניו במודע ובכוונה תחילה מן האיסור. ולפי זה כאשר ידוע שיש מיעוט המצוי, הרי זה כאילו האיסור ניכר וממילא אין להתעלם ממנו.

וכעין זה כתב בשבט הלוי (ח"ד סי' פא ד"ה אבל מה): "שהופעת המיעוט ומציאותו הוא מצוי הרבה, ולעולם אין רוב כשרות ללא מיעוט טריפות, והמועט מלווה את הרוב בכל עת ובכל מקום". ידיעה זו, שהאיסור נמצא בתוכו, איננה ידיעה מופשטת אלא אנשי המקום יודעים זאת. וכל זמן שאנשי המקום יודעים שיש איסור ואין בודקים, הרי זה נחשב להיות כניכר האיסור, ומעלים עיניו מן האיסור. לכן לכאורה, בדיקות מעבדה, שאינן עובדה ידועה אצל הציבור, לא ישנו את הגדרת הדבר; ובייחוד כשאין הצבור יודע להבחין הבחנה ברורה בין השכבות ואינו מודע להבדל בשכיחות החרקים ביניהם.

סיכום

למסקנה נראה, שבעיקרון יש מקום להתייחס באופן שונה בין חלק חיצוני של פרי לבין חלקו הפנימי, ולחייב בדיקה רק בחלק הנגוע. זאת, רק כשהמידע יהא ברור גלוי ומקצועי ולוקח בחשבון את התנאים המשתנים כגון אזורים, עונות, ריסוסים וכו', וכן יוסבר מדוע התולעים אינן עוברות ממקום למקום או מדוע השכיחות בחלק האחד נמוכה בהרבה מהשכיחות בחלק האחר. בנדון השאלה, נראה שיש אמנם הבדל בשכיחות החרקים בין העלים החיצוניים לבין העלים הפנימיים, אך המידע אינו בדוק דיו (לאור התנאים המשתנים) וגם אינו ברור דיו. בנוסף, הציבור אינו מודע להבדלים בין השכבות. נראה א"כ שאין להקל ולקבוע הלכה ברורה להיתר, ולפטור את העלים הפנימיים מבדיקה. עם זאת, יש מקום להתייחס למידע זה, למקום ולפרק זמן מסויים, ולהתחשב בכך כספק לצרפו לעוד סברות להקל, כגון בדיעבד לאחר בישול, אפייה וכדו', ולדון בכל שאלה לגופה.

הרב אהוד אחיטוב

חיוב בדיקת מזון שנמצאו בו סימנים מחשידים

הצגת הבעיה

פירות שאין דרכם להתליע ונמצאו עליהם סימנים שייתכן שהם מעידים על התלעה. האם חל על הפירות חיוב בדיקה?
הדיון שיובא להלן הוא על מיני פירות שאין דרכם להתליע, בהם לא קיימת חובת בדיקה כלל. למרות זאת גם בפירות שאין דרכם להתליע תיתכן התלעה, שבשל נדירותה (מיעוט שאינו מצוי) חז"ל לא הצריכו לבדוק מין זה. לאור זאת עלינו לברר מה הדין בפירות ממינים אלו שהתגלו בהם סימנים מחשידים, האם וכיצד זה משנה את ההתייחסות הכללית לאותו מין של פירות?
יש להקדים ולומר, שאין כאן התייחסות לסימנים המראים בעליל על בעיות אחרות כגון: מכות קור בבגנות, פייחת בתמרים או סימנים של צריבות שמש בירקות, היות שאינם גורמים לספק חיוב בדיקה. המקרים שאנו דנים לגביהם הם סימנים המהווים הוכחה לכאורה שהפירות שלפנינו נגועים. ותחילה יש לברר מהו היחס לאותם סימנים.

1. חובת הבדיקה כשמוצאים "ריעותא"

נראה שהתשובה לכך יכולה להתברר מדיני טריפות. כידוע, קיימים שמונה-עשר סוגי טריפות היכולים להיות בבהמה, ולמרות זאת התורה לא חייבה לבדוק כל בהמה לאחר השחיטה¹. אולם כאשר מתגלה תופעה מחשידה, נוצרת "ריעותא" על כשרות הבהמה, ויש חיוב מן התורה לבדוק אם היא כשרה².

לדעת פוסקים רבים, הדבר נכון גם כאשר הבהמה נשחטה והיא עומדת בחזקת היתר³. ושיטתם מתבארת בשני אופנים:

- א. רוב הבהמות הן ללא "ריעותות", וה"ריעותא" מוציאה בהמה זו מהרוב.
- ב. בהמה בחייה היא בחזקת איסור, והשחיטה מתירה אותה באכילה. כשמתגלה "ריעותא", היא מפקיעה את חזקת ההיתר שיצרה השחיטה, וחזקת האיסור חוזרת למקומה⁴.

הדבר פשוט, שגם בפירות, כשמתעורר חשד להתלעה זהו מצב של "ריעותא". אך בפירות אין מקום לדיון ביחס לחזקות האוסרות, משתי סיבות:

1. רש"י (חולין יב ע"א ד"ה פסח).
2. ר"ן (לרי"ף חולין ג ע"ב אמצע ד"ה גרסי), בה"ט (יר"ד סי' לט ס"ק ב), דרכ"ת (ס"ק כג).
3. רמ"א (יר"ד סי' נ סעי' א בהגה). ועי' ש"ך (שם ס"ק ג) ובשאר מפרשים.
4. ערוה"ש (יר"ד סי' כט סעי' כח) הביא את שני הפירושים ונקט כפירוש השני.

- א. אין איסור אכילה על הפירות, אלא על החרקים⁵.
- ב. גם אם נאמר שפרי שדרכו להתליע, נחשב כמוחזק באיסור מתחילת הגידול⁶, מסתבר שפירות שאין דרכם להתליע אינם בחזקת איסור. משום כך צריך לומר ש"ריעותא" בפירות מחייבת בדיקה משום שהורע כחו של הרוב. זאת משום שכאשר מתגלה בפרי אחד "ריעותא", היא מוציאה אותו מכלל הרוב. עלינו לברר האם כל "ריעותא" מחייבת בדיקה? ואם אין הדבר כן, יש לקבוע איזו "ריעותא" מחייבת בדיקה ואיזו "ריעותא" פטורה. ונראה שיש לחלק בין שלושה מקרים:
 - א. כשיש ב"ריעותא" ראייה לנגיעות בסבירות נמוכה.
 - ב. כשיש ב"ריעותא" ראייה לנגיעות ברוב המקרים.
 - ג. כשה"ריעותא" היא ראייה ודאית לכך שהיו שם חרקים, ויש ספק אם נשארו.

2. "ריעותא" כראיה לנגיעות ברוב או מיעוט

- נפסק בשו"ע (יר"ד סי' לב סעי' ז):
 בהמה שגוררת רגליה, אין חוששין שמא נפסק החוט. (אלא אמרין שגרונא, והוא כאב הרגלים, נקטה, וה"ה בעוף נמי דינא הכי).
- פשוט שתופעה זו, של גרירת הרגליים שונה מהמציאות הרגילה, ומשום כך יש להגדירה כ"ריעותא". אולם בגמ' (חולין נא ע"א) נתבאר שיכולים להיות לכך שתי סיבות: מחמת שנפסק חוט השדרה, והיא טריפה; או מחמת חלישות ברגלים (שגרונא) והיא כשרה. משום כך הכריעה הגמ': "ואפ"ה הלכתא כרב יימר. - שגרונא שכיח, חוט השדרה לא שכיח".
- והדברים נתבארו בדברי הרשב"א (חולין י ע"ב), שבתחילה הוא כתב:
 ולענין כל ספק בשחיטה... ואין ידוע אם קודם שחיטה או לאחר שחיטה - כתב רבינו ז"ל דמסתברא דספק דאורייתא היא ולחומרא... והוא הדין לכל שאר טרפיות.
- אך לאחר מכן סייג את דבריו עפ"י מה שהובא בגמ' (חולין נא ע"ב), וז"ל:
 הא קאמר טעמא התם, משום דשגרונא שכיח, חוט השדרה לא שכיח. אלמא אי תרוייהו שכיחי או תרוייהו לא שכיחי, לחומרא תלינן... ותדע דהא קיי"ל חוששין לספק דרוסה, אלמא היכא דתלינן לקולא... טעמא דמילתא משום דמסתבר טפי למיתלי להיתרא.
- ניתן להסיק מדבריו, שכאשר רואים "ריעותא" בבהמה, קובעים את חיוב הבדיקה עפ"י כללים של רוב או מיעוט. לכן אם נתגלתה "ריעותא" בבהמה שברוב המקרים היא גובעת מחולשה ברגליים, אין כלל חובה לבדוקה. במקרה זה אין חוששים לאותם מקרים מועטים שזה מחמת טריפה, משום שניתן ל"ריעותא" זו הסבר טבעי שאינו נוגע לטריפות. אולם אם קיימת "ריעותא" בבהמה שברוב המקרים היא מתגלה כטריפה, קיימת חובת בדיקה מן התורה.

5. עפ"י דעת הט"ז (יר"ד סי' קכז ס"ק ו) שלא אומרים "איתחזק איסורא" בבשר שאינו מנוקד, כיון שזה נחשב רק תערובת איסור ונראה שהוא הדין הכא.
6. שר"ת חת"ס (יר"ד סי' עז).

ראיה לכך ניתן להביא מפסק השו"ע (סי' לב סעי' ח), ואלו דבריו:
אבל אם נודע שנפלה חוששין שמא עם נפילתה נפסק חוט השדרה...
שפסיקת חוט השדרה מצויה עם נפילתה.
וביאר הדגול מרבבה (שם ד"ה אבל) שאמנם נפילת בהמה מגובה נמוך אינה
גורמת חשש לטריפה, אבל גרירת הרגליים לאחר נפילה נחשבת "ריעותא"
חזקה. זאת משום שבמקרה זה מירב הסיכויים שנחתך חוט השדרה, ומשום כך
אנו מחייבים את הבהמה בבדיקה.
גם בבדיקת הפירות ישנן "ריעותות" שיכולות להוות סימן להימצאות
חרקים, כמו שהן יכולות להוות סימן לתופעה אחרת. חיוב הבדיקה ב"ריעותא"
כזו תלוי בהבדל שבין המקרים השונים:
א. אם ברוב המקרים ב"ריעותא" כזו נמצאים הפירות נגועים, קיים חיוב בדיקה
מן התורה.
ב. אם ברוב המקרים ב"ריעותא" כזו מתגלות תופעות אחרות, כמחלות וכדו',
אין כלל חובת בדיקה. ונראה שגם במקרה ש"הריעותא" מורה על מציאות
חרקים בשכיחות של "מיעוט המצוי" ביחס לכלל ה"ריעותות" - אין חובת
בדיקה. הסיבה לכך היא כאמור לעיל, שכשיש "ריעותא" עם תלייה חזקה
להיתר, חוזר הפרי שלפנינו להיות נידון עפ"י רוב אותו המין, ופטור מבדיקה.
דוגמא לדבר: לעיתים מתגלית אבקה דקה בתוך שקיות של שעועית לבנה,
שהיא מין שאינו חייב בדיקה. תופעה זו יכולה לקרות משתי סיבות:
א. שהיה כאן חרק שכירסם במזון.
ב. שזהו אבק שנגרם כתוצאה מתהליכי עיבוד שונים.
עפ"י האמור לעיל, אם ברוב המקרים בהם יש אבקה בשקית נתגלו גם
חרקים, חובת הבדיקה תהיה מן התורה. אולם אם ברוב המקרים לא נמצאו
חרקים, אין כלל חובת בדיקה.

3. ריעותא כהוכחה לכך שהיתה כאן נגיעות

קיימים מקרים בהם ה"ריעותא" אינה ניתנת להסבר בשני פנים, ובוודאי
מהווה סימן לחרקים. נראה שיש לדון זאת עפ"י דברי השו"ע (י"ד סי' נז) בספק
דרוסה. בתחילה הביא אפשרויות לתלייה, ולאחר מכן פסק (שם סעי' יא):
אבל היכא דחזינן דקפץ עליהו כדרך הדורסים... - אסור.
והדברים מתבארים בדברי הרשב"א (חולין מו ע"ב ד"ה והרמב"ם), שחילק בין ספק
דרוסה לסירכה תלויה, שלדעתו היא קלה יותר. ואלו דבריו:
ואינה דומה לספק דרוסה וכו', דהתם איתילידא בה ריעותא דבהמה,
כלומר שהוחל בה מעשה המטריף, אלא שאנו מסופקין בגמר המעשה.
"ריעותא" כזו היא ללא תלייה בהיתר, וכל הספק הוא אם נעיצת הצפרנים
נקבה את הריאות והטריפה את הבהמה.
דין דומה מצאנו בהלכות תולעים. כידוע, להלכה, פרי שהתליע בתלוש
והחרק לא פירש ממנו החוצה - מותר לאכלו עם החרק. ונחלקו הפוסקים

במקרה שנתגלה חור בפרי כזה. ואלו דברי השו"ע (יר"ד סי' פד סעי' ד):
תולעים הגדלים בפירות בתלוש - מותרים... אפילו חורו נקוב לחוץ לא
חיישינן שמא פירש וחזר.

והוסיף הרמ"א (שם): "ויש אוסרים אם חורו נקוב לחוץ... והכי נהוג".
וביאר הט"ז (שם ס"ק ו בהסבר א) שהם נחלקו עד כמה ניתן לחשוש שהחרק
פירש וחזר. לדעת השו"ע תופעה זו היא נדירה ("מיעוט שאינו מצוי"), ואינה
מחייבת בדיקה, ודינה כשאר הפירות המתלעים בתלוש, שאינם חייבים בדיקה.
ואילו לדעת הרמ"א - "ריעותא" כזו מהווה חשש סביר ("מיעוט מצוי") שהחרק
פירש וחזר, ללא שום תלייה לקולא, וכל הספק הוא אם החרק נאסר או לא.
משום כך, דעתו היא שהפרי חייב בבדיקה כדין "מיעוט המצוי".

דוגמא לכך ניתן למצוא בשקיות של אבקות מרק, אבקות אפייה, בוטנים
קלופים, שלעיתים מועטות ("מיעוט שאינו מצוי") מוצאים במקום אחד קורי משי
וכדו', והדבר מהווה "ריעותא" גדולה למציאות של חרקים בכל השקית. במקרה
זה, אין הסבר אחר (כגון מחלות וכדו') לתלות לקולא; והספק הוא אם החרק
שטווה את הקורים נשאר באריזה או יצא ממנה. במקרה זה נראה שיש לפסוק
כפי הכללים של רוב, "מיעוט-מצוי" או "מיעוט שאינו מצוי".⁷

לכן, אם מציאות קורים ברוב המקרים הינה הוכחה למציאות חרקים בכל
השקית, חובת הבדיקה היא מן התורה. ואם שכיחות ההתלעה במקרים אלו
בשאר השקית היא "מיעוט המצוי" חובת הבדיקה תהייה מדרבנן. ובכל מקרה
חלה על הפירות חובת בדיקה (ראה לקמן תוצאות של המעבדה בעניין - תוצאות שהן
חלקיות בלבד). ואף שקי"ל ש"אין מחזיקין איסור ממקום למקום", הרי כתבו
הפוסקים שהכל תלוי בהסתברות⁸. ושקיות קטנות, או קופסאות, שרגילים
לטלטלם ותכולתם זזה מצד לצד, מסתבר שהם נחשבים כמקום אחד.

סיכום

- א. פירות שלא רגילים להתלע, ונתגלו עליהם סימנים מחשידיים ("ריעותא"), ואת
הימצאותן ניתן להסביר בסיבות שונות - חובת הבדיקה מן התורה היא רק
אם סימנים אלו מתגלים ברוב המקרים כסימני נגיעות.
- ב. אם ברוב המקרים ההסבר לתופעה נעוץ בגורמים אחרים, ורק במיעוט של
המקרים היא סימן להתלעה - אין חובת בדיקה אפילו מדרבנן.
- ג. נתגלתה תופעה שמוכיחה בצורה ודאית שהיו חרקים בחלק מהמזון (כגון
קורים בשקיות, בקופסאות וכדו'), אך יש ספק שמא כבר יצאו מהמזון - למעשה
המזון טעון בדיקה.

7. אף שהמקרים הנ"ל שונים בשל היותם סיבת האיסור: בספק דרוסה - שמא הציפורן גרמה לנקב
בריאה, או בחור - שמא הוא גרם לחרק לפרוש ולהיאסר. ואילו קורים בשקית הם רק סימן
שהיה כאן חרק. ההשוואה היא על עצם ה"ריעותא". ואם שם ה"ריעותא" גורמת לאסור באכילה
את הבהמה או את החרק שבפרי, כך במקרה שלנו היא גורמת לחיוב בדיקה.
8. מג"א (א"ח סי' תסז ס"ק טז). ועי' חכמת אדם (שער רוב וחזקה אות כח).

הרב עזריאל אריאל

הגדרת "תלוש" בבצל שלא נאסף

הצגת הבעיה

בזמן איסוף הבצל, נשארים בתוך האדמה בצלים רבים, והחקלאים רוצים להשתמש בהם כתרומה על הבצל שנאסף מהשדה. לפי ההלכה (רמב"ם תרומות פ"ה ה"ט) אין תורמין מן המחובר על התלוש. ויש לשאול, אם בצלים שאינם יונקים עוד מהקרקע, אכן נחשבים תלושים ואפשר להפריש אותם כתרומה¹.

1. הגדרת "תלוש" בדיני טומאת אוכלין

טומאת אוכלין חלה רק על פירות התלושים מן הקרקע (רמב"ם ט"א פ"ב ה"א). בגדרי "תלוש" כתב הרמב"ם (שם ה"ה):
תאנים שיבשו באיביהן - מתטמאות טומאת אוכלין במקומן.
ומכאן, שדינו של הפרי לא נקבע ע"פ החיבור הפיסי שלו לאילן אלא בכך שהוא יונק ממנו. וכן כותב הרמב"ם בהמשך (הל' ד):
וכן אם יבש האילן ובו פירות - הרי הן כתלושין.
ולפי זה, הבצלים שבהם מדובר, שהעלים והשורשים שלהם התייבשו ומתו - הרי הם תלושים לענין טומאה.
הראב"ד (השגה שם) חולק וכותב שאם האילן יבש אך הפירות לחים - הרי הם מחוברים. אי אפשר לומר בדעתו שהגדרת "מחובר" תלויה בחיבור הפיסי של הפרי אל העץ, שכן אם הפרי יבש או הצטמק - גם הראב"ד עצמו (השגה ה"ג) מודה שהוא תלוש. ומסתבר לומר שלדעת הראב"ד לא קובעים את דינו של הפרי עפ"י היניקה שלו בפועל מן הקרקע אלא עפ"י היניקה שבכוח. וכל זמן שהפרי לח וזקוק ליניקה מהקרקע - הוא נחשב מחובר גם אם העץ יבש.
לפיכך נראה שגם לדעת הראב"ד יש לראות את הבצלים הללו כתלושים. אמנם הם דומים לפירות לחים המחוברים לאילן חי, מפני שאינם מתייבשים, וגם השרשים שלהם קיימים. אבל מ"מ אין הם זקוקים לשום יניקה מן הקרקע.

2. הגדרת מחובר ותלוש בהלכות שבת

הגדרת "תלוש" בדיני מלאכת "קוצר" בשבת, שונה מההגדרה בדיני טומאה. וכך פסקו הרמב"ם (שבת פ"ח ה"ד) והשו"ע (אר"ח סי' שלו סעי' יב):
תאנים שיבשו באיביהן, וכן אילן שיבשו פירותיו בו - התולש מהן בשבת חייב, אע"פ שהן כעקורין לענין טומאה.

1. לבירור השאלה אם בצלים אלו אינם מופקרים, עי' מאמריו של אמר"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א בענין הפרשת תרומה בנשר הקומביין ("אמונת עתיך" 4, 8). כמו כן צריך להבטיח שבצלים אלו לא יצמחו ותיווצר בהם בעיה של גידולי תרומה.

ונראה שההסבר לכך הוא עפ"י מה שכתבו התוס' (שבועות מג ע"א ד"ה כבצורות), שמלאכת "קוצר" נלמדת מקצירת הסממנים לקטורת, וקצירה זו היתה בוודאי בפירות בשלים לגמרי, שאינם זקוקים עוד ליניקה מן האילן.

המקרה הדומה יותר לנד"ד, בו האילן עצמו יבש ואילו הפרי חי - לא מוזכר בדברי הרמב"ם והשו"ע, ובשאלה זו נחלקו האחרונים: המג"א (סי' שלו ס"ק א) כתב בדעתם שפרי הנמצא על אילן יבש - דינו כמחובר², ואילו האג"ט (קוצר סעי' י, ועי' ס"ק כא וסעי' כט) פסק שדינו כתלוש³.

הדבר-אברהם (ח"א סי' כד אות טז) מסביר את הדעה שאילן יבש הוא כתלוש, וכתב שיש לחלק בין החיבור של האילן לקרקע לבין החיבור של הפרי לאילן: האילן אינו חלק טבעי של הקרקע, ורק היניקה שלו עושה אותו מחובר אליה. לכן, כאשר האילן יבש ומת, אין הוא שונה ממקל התקוע באדמה, ואין בו משום "קוצר". הפרי, לעומת זאת, הוא אבר מאיבריו של האילן. ולכן הוא נחשב חלק ממנו כל זמן שהוא מחובר אליו באופן פיסי, גם אם הוא יבש ואינו יונק ממנו⁴. עפ"י דרכו של הדבר-אברהם יש לומר בדעת המג"א וסיעתו, שלמדנו ממלאכת המשכן שהגדרת "קוצר" בשבת איננה תלויה ביניקה אלא בחיבור הפיסי של הצמח לקרקע⁵. ולכאורה נראה שדינם של בצלים אלו, שכל הצמח שלהם מת - יהיה תלוי באותה מחלוקת.

אך המג"א עצמו כתב בהמשך (ס"ק יד) עפ"י הגמרא בעירובין (ק ע"ב) שאין הדברים אמורים אלא באילנות. אבל בעשבים, הדין הוא שמרגע שהצמח התייבש - הפירות נחשבים תלושים⁶. ומסתבר שה"ה לירקות. אמנם יש

2. וכ"כ בדעת הרמב"ם: ח"א (הל' שבת כלל יב סעי' ה, ובג"א ס"ק ב); חת"ס סופר (חולין קכז ע"ב); חזו"א (אר"ח סי' קנו, הערות לסי' שלו) וכ"כ בדעת התוס' (שבת קנ ע"ב ד"ה במחובר). ולכן נוטה דעת המנ"ח (מצוה לב, קוצר אות ד). וק"ו שכן דעת הראב"ד (ט"א פ"ב ה"ד).

3. וכ"כ: מג"א (סי' שלו ס"ק א) בדעת רש"י (עירובין ק ע"ב ד"ה קא נתרי, חולין קכז ע"ב ד"ה חייב חטאת); א"ר (ס"ק טז) ות"ש (מובא בבה"ל סעי' יב ד"ה חייב) בדעת הרמב"ם; דבר אברהם (ח"א סי' כד אות טז-טז) בדעת הרמב"ם ושאר הראשונים.

4. הדבר אברהם מסביר כך לשיטתו, שכתב לחלק בדעת הרמב"ם בין אם יבש העוקץ, שהרמב"ם לא הזכירו בהלכות שבת ובהל' ט"א לבין אם יבש האילן.

יש אומרים שאם עוקציהם של הפירות יבשו - הרי הם תלושים גם בדיני שבת: רש"י (חולין קכז ע"ב ד"ה אי דיבשו); תוס' (שבת קנ ע"ב ד"ה במחובר); רשב"א (שבת שם ד"ה בשלמא); פירוש "קובץ" (שבת פ"ח ה"ד) בדעת הרמב"ם; אג"ט (מלאכת קוצר סעי' ט).

לדעה זו מסביר הדבר-אברהם שבעצם הולכים אחר היניקה, אלא שאם יבשו הפירות ולא העוקצים - חשיב מחובר מפני שכך היה במשכן. עוד אפשר לומר שאין הולכים אחר היניקה שבפועל אלא אחר אפשרות היניקה. ואף שפרי יבש אינו צריך יניקה - יכול הוא לינק כל זמן שהאילן והעוקץ לא יבשו.

5. ולדעה זו הפרי נחשב מחובר גם אם העוקץ שלו יבש: מחצית השקל (סי' שלו ס"ק א, יב) בדעת הרמב"ם והשו"ע; חיי אדם (הל' שבת כלל יב סעי' ה) בדעת הרמב"ם; דבר אברהם (ח"א סי' כד אות טו) בדעת הראב"ד. ועי' בה"ל (סעי' יב ד"ה חייב) שכתב שדעה זו היא דעת הסוברים שיש איסור קוצר גם אם האילן יבש.

6. וכ"כ: ח"א (הל' שבת כלל יב סעי' ה); אג"ט (קוצר סעי' ט וס"ק יט); משנ"ב (ס"ק נז ובה"ל ד"ה חייב); דבר אברהם (ח"א סי' כה אות יז) והסביר שהעוקץ הוא כל האילן. והחזו"א (אר"ח סי' קנו, הערות לסי' שלו) מסביר שעשבים אלו נפרכין לגמרי ואינן חשובין חיבור כלל.

החולקים על כך ואומרים שדינם כמחוברים⁷. אך נראה שיש להקל בשאלה זו מספק ספיקא: שהרי יש מחלוקת בדינו של אילן יבש. ואף אם נאמר שדינו כמחובר - הרי יש מקילים בירק. ומכאן שהבצל שבו מדובר - נחשב תלוש אף בדיני שבת⁸. ואף אם נחשוש לדעה הסוברת שגם ירק יבש נחשב מחובר כל זמן שיש לו חיבור פיסי לקרקע - מסתבר שהגדרה זו היא מיוחדת לדיני שבת ונלמדת ממלאכת המשכן, ואין להסיק ממנה לנושאים אחרים בהלכה.

3. הגדרת מחובר ותלוש בדיני ממונות

הגדרה אחרת של תלוש ומחובר נאמרה בדיני ממונות. וכך כותב הרמב"ם (מכירה פ"א ה"ז):

כל המחובר לקרקע הרי הוא כקרקע... ואם אינו צריך לקרקע, כגון: ענבים העומדות ליבצר - הרי זה כמטלטלין לקנין, ויש להן אונאה. וכך פסקו הרמב"ם (טוען ונטען פ"ה ה"ד) והשר"ע (ח"מ סי' צה סעי' ב) לעניין שבועה. ולמעשה, כל פרי בשל שאינו צריך עוד לעץ - דינו כתלוש בכל דיני הממונות, פרט לדיני שומרים (רמב"ם שכירות פ"ב ה"ד; ש"ע סי' שא סעי' ה), שאינם נשבעים עליו, כשם שאין נשבעין על הקרקעות. התוס' (שבועות מג ע"א ד"ה כבצורות) עומדים על כך שהגדרות אלו הן ייחודיות לדיני ממונות, ומסיקים:

נראה דלענין שבת לכו"ע לאו כבצורות דמיין וכמחוברות דמו, דגמר מקצירת סממנין שהיתה לאחר שעומדין ליקצר. וגם מצד הסברה יש הבדל בין דיני שבת לבין דיני ממונות: מלאכת הקצירה היא פעולה של תלישת דבר ממקום גידולו. וכל זמן שהפרי קשור למקום גידולו, יש בו משום קוצר. דיני ממונות, לעומת זאת, תלויים בהתנהגותם של בני האדם. ואם הם אינם זקוקים יותר לחיבור של הפרי לקרקע - הרי שמצידם הפרי הוא כמונח בכד. ולכן דינם של פירות אלו הוא כמטלטלין. ומכיון שמסתבר שדיני תרומות אינם תלויים בהתנהגות של בני האדם אלא בהגדרות אובייקטיביות, לא נראה שיש להשוות תרומות לדיני ממונות.

4. שיטת הגרעק"א בתרומות ומעשרות

בשאלה זו דן רעק"א (תרומות פ"א מ"ה אות ה). בראשית דבריו הוא מביא את הסוגיא בפסחים (דף לג ע"א), הדנה בהפרשת תרומה מחמץ בפסח. ושם נאמר שההפרשה אינה מועילה במקרה שלא היתה לתבואה שעת כושר להתחייב במעשרות לפני שהחמיצה, דהיינו כשהחמיצה בעודה מחוברת.

7. ע"ש (מובא במג"א ס"ק יד); מנ"ח (מצוה לב, מלאכת קוצר אות ד).
8. אלא שלפי זה יצא שקצירת תבואה בשבת אינה אסורה מן התורה! וקשה להניח שנהגו לקצור לפני ההתייבשות המלאה של הצמח ושל הגרגרים. ועי' תוס' (ע"ז כ"ו ע"ב ד"ה רב) שכתב שמותר לילד גויה בשבת. ואין בזה איסור תורה משום "עוקר דבר מגידולו", מפני שהעובר כבר גדל כל צרכו ואינו צריך עוד לאימו.

ומפרש הרשב"א בתשובה (ח"ז סי' כ, מובאת בב"י סי' תסז ד"ה כתב הרשב"א):
 ...דאחמיץ במחובר - כשנתבשל לגמרי במחובר, ואינה צריכה כלל
 ליניקה. וכל שנתייבש לגמרי במחובר - כמאן דמנחא בכדא דמיא,
 ומקבלת חימוץ אם ירדו עליה גשמים.
 עפ"י זה כותב הגרעק"א:
 נראה לענ"ד, אף מה שנתייבש כל צרכו ולא צריך עוד לינק מן הקרקע -
 מיקרי מחובר לענין דלא הוי תרומה. כך נ"ל מוכח בסוגיא דפסחים...
 בהמשך הדברים, דוחה הגרעק"א את הראיה ואומר:
 די"ל דברייתא דהתם ס"ל דעומד לתלוש לאו כתלוש דמי. אבל למאי
 דקי"ל (פ"ו דשבועות מ"ו) דעומד לתלוש כתלוש דמי, כמ"ש הרע"ב שם - י"ל
 דגם לענין תרומה כן.
 אך הגרעק"א חוזר ומוכיח מהתוס' (סנהדרין טו ע"א ד"ה שער), שכתבו במפורש:
 ולענין תרומה לא אמרינן כל העומד לקצור כקצור דמי...
 אמנם ניתן היה להעמיד את דברי התוס' במצב שהתבואה בשלה אך עדיין יש
 לה יניקה בפועל מן הקרקע. אך מסקנת הגרעק"א היא להחמיר בתבואה
 העומדת להיתלש, שדינה כמחוברת לענין תרומה, ולמרות שהצמח והגרעינים
 יבשים לגמרי. וכן פסק הגר"ז גרוסברג (המעשר והתרומה פ"ה, בית האוצר ס"ק כב).

5. שיטת החזו"א בתרומות ומעשרות

החזו"א (ליקוטים זרעים סי' ג ס"ק א) דוחה את ראיית הגרעק"א מדברי הרשב"א:
 ונתייבשה, שהזכיר הרשב"א לענין חימוץ, היינו יובש של בישול כל
 הצורך; אבל אינו יובש של פיסוק הקשר עם השורש. וכן מבואר בל'
 הרשב"א (שכתב: "ואינה צריכה כלל ליניקה" ולא כתב שאינה יונקת כלל).
 ובהמשך מסביר החזו"א שישנם שני שלבים בגמר גידול הפירות:
 א. כאשר הפרי בשל, אך עדיין ממשיך לינוק מן הקרקע. במקרה זה נחלקו אם
 "כל העומד ליבצר כבצור דמי". ולהלכה דינו כתלוש לדיני ממונות, אך בדיני
 שבת וטומאת אוכלין דינו כמחובר.
 ב. כאשר הפרי כבר אינו יונק כלל מן הקרקע, הרי הוא תלוש לכל דיני התורה.
 וא"כ לדעת החזו"א, בצלים אלו נחשבים תלושים לגמרי. וכך הוכיח החזו"א
 מהירושלמי (ערלה פ"ג ה"ו, ועי' רש"ס שם).

מסקנה

א. למעשה נראה שבדינים של בצלים אלו, שהשרשים שלהם התייבשו לגמרי עד
 שאין להם שום קשר של יניקה אם הקרקע - ניתן לסמוך על הסוברים שהם
 תלושים (כפי שמצאנו בדיני טומאת אוכלין ובדיני ממונות), ואפשר להפריש אותם
 כתרומה על הבצלים הנאספים. וזאת משום שמהירושלמי מוכח כדעה זו.
 ב. דרך זו מותרת רק בשעת הדחק, משום שלכתחילה אסור להפריש מדבר שלא
 נגמרה מלאכתו (רמב"ם תרומות פ"ה ה"ד).

הרב יגאל הדאיה

"שהחיינו" על פרי חדש בימי "בין המצרים"

כתב בספר חסידים (סי' תתמ):

יש חסידים מחסידים הראשונים שלא היו אוכלים שום פרי חדש בין י"ז בתמוז לתשעה באב. כי אמרו, איך נברך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזה י"ז? ויש מברכים על פרי חדש כשנזדמנו להם בשבתות שבין י"ז בתמוז לתשעה באב.

ומלשוננו משמע דאין זה מן הדין אלא מידת חסידים הראשונים. וכן משמע מלשון השו"ע (סי' תקנא סעי' יז) שכתב: "טוב להיזהר מלומר 'שהחיינו' בבין המצרים על פרי או מלבוש".

וכיון שמן הדין מותר לברך שהחיינו, ע"כ כתב בשו"ת מהרי"ל (סי' לא) שזהו דווקא במקום שאפשר לדחות את הברכה; אבל כשחל פדיון הבן בימים אלו יברכו "שהחיינו" ואין מחמיצים את המצווה. ועל פי זה כתב הרמ"א (סי' תקנא סעי' יז) שאם יש לפניו פרי שלא ימצא לאחר בין המצרים - יברך "שהחיינו" עתה. והגר"א (שם) הביא סימוכין לזה מהירושלמי (ספ"ד דקידושין) שעתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראתה עינו ולא אכל².

והנה, מלשון ספר חסידים אפשר להבין שהחסידים הראשונים לא היו מברכים ברכת שהחיינו אף בשבתות שבימי בין המצרים. וכן דעת רבינו האר"י (שעה"כ פט ע"ג). וביאר המג"א (סי' תקנא ס"ק מב) שאעפ"י שאבילות אינה נוהגת בשבת מ"מ ההימנעות מברכת "שהחיינו" אינה מטעמי אבילות³, אלא מצד שהזמן קשה ואין ראוי לברך עליו, ואפילו בשבת. אולם יש הסוברים שטעם ההימנעות מברכת "שהחיינו" היא משום אבילות, ולכן בשבת אין להמנע מברכת "שהחיינו"⁴.

למעשה: הכרעת המשנ"ב - שיש להזהר שלא לברך שהחיינו על פרי חדש בבין המצרים בימות החול, ובשבתות רשאי לברך. ואם יזדמן לו פרי שאי אפשר להשאירו עד שבת, יברך עליו בחול (ס"ק צח, קא). והנוהגים כדעת המקובלים ייזהרו שלא לברך על פרי חדש גם בשבתות שבימי "בין המצרים"⁵.

1. ולאוכלו בלי לברך "שהחיינו", עי' שו"ת אבני נזר (סי' תכח), וכף החיים (ס"ק כז).
2. ועי' מקור חסד (לס"ח שם). ועי' בהגר"א (שם) שכל הנ"ל הוא חומרא יתרה.
3. וכ"כ בשו"ת חיים שאל (סי' כד), ובהגהת ברית עולם לס"ח. והראיה שלא מצינו שאבל אסור בברכת "שהחיינו". ועי' שו"ע (סי' רכג סעי' ב) שם נאמר שאבל מברך שהחיינו על הירושה שירש. ועי' הגהת יד אפרים.
4. עי' ברכ"י (סי' תקנא) בשם הרמ"ע מפאנו, שד"ח (ח"ו עמ' 339), כה"ח (ס"ק רד). ועי' שו"ת אבני נזר (סי' תכח) שמתיר משום עונג שבת. ובשו"ת כתב סופר (סי' קג) מתיר בשבתות שמא ימות ולא יספיק לברך.
5. עי' שו"ת ישכיל עבדי (ח"ח סי' כ שאלה טז) ושו"ת יח"ד (ח"א סי' לז).

הרב יהודה הלוי עמיחי

צער בעלי חיים בדייג

שאלה

האם יש לאסור דייג בחכה, כיון שיש בפעולה זו אכזריות גדולה יותר מאשר דייג ברשת? בנוסף לכך, בדייג שע"י חכה בד"כ ניצודים דגים קטנים, דבר המעיד שאין האכילה עיקר אלא ההנאה שבדייג.

תשובה

להלכה נפסק שאמנם צער בע"ח אסור מדאורייתא, אולם כל דבר שהוא לצורך האדם - מותר. וכפי שכתב תרומת הדשן (סי' קה) להתיר מריטת נוצות לאווזות חיות, וכן חיתוך של לשון העוף כדי שידבר, וכן להסיר אזניים וזנב מכלב כדי לייפותו. ואף שיש במעשים אלו צער בעלי חיים - מותר, כיון שזה נחשב להיות צורך האדם, והבריות לא נבראו אלא לשמש את האדם. ומוסיף תרוה"ד:

נראה קצת דליכא איסור בכה"ג, אלא שהעולם נזהרים ונמנעים. ואפשר הטעם לפי שאינו רוצה העולם לנהוג במידת האכזריות נגד הבריות, שיראים דילמא יקבלו עונש על ככה...

ודבריו הובאו ברמ"א (אה"ע סי' ה סעי' יד). בעל שבות יעקב (ח"ב סי' קי) סייג את הדברים, וכתב שלא התירו אלא בצער קטן, כגון מריטת נוצות. אבל בצער גדול והנאה מועטת - אסור. ולכן אסר לחתוך את העור קודם שחיטת שני הסימנים.

מבחינה הלכתית נראה שעשיית מום או פצע ג"כ מותרת. וכפי שאנו יכולים ללמוד מהגמ' (בכורות לא ע"א): "הכל נאמנים על מומי מעשר". והגמרא מסבירה בטעם הנאמנות, שכל אדם יכול להטיל מומים בכל העדר על מנת שלא יהיו תמימים. ומכאן, שמותר להטיל מום לכל צורך שהוא, ואין בזה משום צער בעלי חיים (עי' שו"ת בנין ציון סי' קח ד"ה ועוד).

הנוב"י (מהד"ת סי' י) אסר צידת בע"ח לשם הנאה, למרות שהציידים נהנים מעורותיהם ומבשרם, וכתב:

ואיך ימית איש ישראלי בידים בעלי חיים בלי שום צורך, רק לגמור חמדת זמנו להתעסק בצידה... מי שאין זה לצורך פרנסתו, ואין עיקר כוונתו כלל בשביל פרנסתו, הוא אכזריות.

ומבואר בדבריו שאין איסור בצידה מצד צער בע"ח אלא שאין זו הנהגה ישרה. ויש בזה אכזריות, שהיא מדה מגונה, שהרי נאמר: "ורחמיו על כל מעשיו".

הרמ"א (א"ח סי' שטז סעי' ב) הביא להלכה שצידת בע"ח על ידי כלבים, אף ביום חול יש בה משום מושב לצים, וכדברי רש"י (ע"ז יח ע"ב ד"ה קיניגון) שכל מעשיהם לשחוק ושמחה.

ונראה שאף לדברי הנוב"י, הרי שהאיסור נאמר דווקא כשעיקר הכוונה היא לשם שעשוע של צייד. אז יש בכך אכזריות, להמית בע"ח לשעשוע, למרות שבעקיפין יש הנאות של עור וכדומה. פעולת האכזריות היא כשאין לאדם הנאה מהמעשה. רמז לדבר הוא הפסוק "וראש פתנים אכזר", והגמ' (תענית ח"א) אומרת שאין לנחש הנאה מנשיכתו. אולם כאשר הפעולה היא לצורך אכילה, היא מותרת למרות שנעשית גם בדרך שיש בה הנאה, שהרי אין בזה משום אכזריות.

מסקנה

נראה שאדם הרוצה לאכול את הדגים שתעלה חכתו - הרי שמותר לו לעשות כן, אך לדוג רק לשם הנאת הדייג - אסור.

הרב עזריאל אריאל

נתינת מעשר עני

שאלה

השנה הקרובה, שנת תשנ"ז, היא שנת מעשר עני. כיצד נערך "בית האוצר" לקיום נתינת המעשר לעני באופן מעשי?

תשובה

- א. כעיקרון, נתינת המעשר לעני יכולה להיעשות באותה דרך בה ניתן המעשר ללוי (ראה מאמרנו, "אמונת עתיד" 8 עמ' 22-24): נותנים לו הלוואה בגובה הערך המשוער של המעשר, והעני מתחייב לפרוע את החוב מן המעשר שיקבל מן המלווה.
- ב. כדי שלא יהיה צורך לבצע מעשה קניין בכל הפרשה, יש לסמוך על כך שכאשר נותנים בקביעות את כל המעשר לאותו עני, הוא קונה את המעשר מדין "מכירי עניים" (עי' בספר "התורה והארץ" ב' עמ' 87-89).
- ג. כדי לסמוך על דין "מכירי עניים", הורה לנו מו"ר הרה"ג אברהם שפירא שליט"א, שעדיף לתת את המעשר למוסד המטפל בעניים קבועים, כגון: ישיבה או כולל אברכים.
- ד. תלמיד ישיבה, אף שהוא מקבל את פרנסתו מהוריו ומן הישיבה, מוגדר כ"עני", מפני שאין לו מקורות מחיה שהוא מקבל אותם בזכות, ומה שהוא מקבל, הוא מקבל בחסד (עי' "התורה והארץ" ב' עמ' 113-114).
- ה. מן הסיבה הזאת, באנו בדברים עם מוסד תורני שלומדים בו אברכים המוגדרים כ"עניים" עפ"י ההלכה (דהיינו: שאין להם מקורות הכנסה קבועים המספיקים למה שמקובל כיום כרמת חיים מינימאלית), והם שיקבלו את דמי מעשר העני שיגיעו באמצעות "בית האוצר".
- ו. בכל שאר הדברים, דרכי הנתינה של מעשר העני יהיו זהים לדרכי הנתינה של המעשר הראשון.
- ז. למשקים גדולים, שאינם יכולים לפעול עפ"י הדרך המוצעת, אנו מציעים לבחור את הדרך המעשית לחישוב ערך המעשר ולקיום המצווה בהתייעצות עם הרבנים המקומיים או עם צוות הרבנים במכון התורה והארץ. "בית האוצר" ישלח חוזר לרבני ההתיישבות כדי לסייע בהדרכת החקלאים. (עי' "התורה והארץ" ב' עמ' 97-105, וכן בחוזה ההלוואה שבעמ' 119).

הרב יואל פרידמן / מאיר פרנקל

כלאי הרכבה - סקירה

הקדמה

מרבית עצי הפרי הינם מורכבים. חלקם הגדול מורכב בהיתר (מין במינו), חלקם באיסור (מין באינו מינו) ולפעמים אין הכרעה לגבי הסיווג המיני (מהבחינה ההלכתית - ספק מינו).

הצורך בהרכבת העצים נובע משיקולים מקצועיים שונים: מחד גיסא הרצון לקבל את הפרי המבוקש ע"י בחירת הרכב, ומאידך גיסא, בחירת כנה שתתאים לתנאי הקרקע, מניעת מזיקים, כמות ואיכות יבול, הבכרת יבול ועוד. הקושי שבפניו עומדים הנוטע והאדם הפרטי שמזמין עצים במשתלה, הוא שגם אם מבררים בצורה מדויקת את שם הרכב ואת שם הכנה, לרוב אין בנתונים אלו כדי לדעת אם מדובר בעצים שמורכבים באיסור (מין באינו מינו) או בהיתר (מין במינו). זאת, מכמה סיבות:

א. ההגדרות ההלכתיות להגדרת המין אינן זהות להגדרות המדעיות.
ב. הכנות מיוצרות במטעי-אם או במשתלות, ומגמת הגידול היא אך ורק לצורך לקיחת ייחורים לצורך גידולם בתור כנה, ולפעמים גם אין גדלים עליהם פירות (ברבוי וגטטיבי וכנות מכלוא לרוב אין פירות), אשר חשובים לקביעת המין מהבחינה ההלכתית, כדלהלן.

מגמת הסקירה שבפנינו היא בראש ובראשונה להגביר את המודעות של ציבור הנוטעים (חקלאים ואנשים פרטיים) לבעיית נטיעת עצי פרי שיש בהם בעיה של כלאים.

ברצוננו למקד את בעיות הכלאים כדי שמי שמזמין את השתילים ידע להפנות אלינו למכון שאלות לבירור, ואנו נשתדל להתייחס לכל שאלה ספציפית לגופה, תוך צירוף מכלול השיקולים ההלכתיים במקרה הנדון. בסקירה שלפנינו נציין את הכנות המקובלות בהתייחס לזן הרכב שהנוטע מזמין, נציין את המינים שבהם אין בעיית כלאים, וכן מינים בהם יש בעיית כלאים עם האלטרנטיבות המותרות, במידה שהן קיימות. נציין גם את הכנות הבעייתיות שלגביהם עדיין אין הכרעה הלכתית, וכאמור, לגביהן נשתדל להכריע בכל מקרה לגופו, לאחר התייעצות עם גדולי הפוסקים.

תקציר הלכתי

א. נאמר ברמב"ם (כלאים פ"א ה"ה):

כלאי האילנות הרי הם בכלל מה שנאמר: "שדך לא תזרע כלאים". כיצד: המרכיב אילן באילן כגון שהרכיב ייחור של תפוח באתרוג או אתרוג בתפוח - הרי זה לוקה מן התורה בכל מקום, בין בארץ בין בחוץ לארץ.

- ב. איסור כלאי אילן כולל רק את פעולת ההרכבה, דהיינו: החדרת ייחור (רוכב) של מין אחד בכנה ממין אחר¹.
 אסור לטעת אילן שהורכב באיסור, אך נחלקו הפוסקים אם איסור זה הוא מדאורייתא² או רק מדרבנן³.
 ג. אילן שהורכב באיסור (מין באינו מינו) - אסור לקיימו, כלומר שאין להשקות אותו, אין לדשן אותו וכדו⁴.
 ד. במקרים שהם ספק מינו מותר לקיים את האילן המורכב⁵, ומותר לטעת את האילנות ע"י גוי⁶. ויש פוסקים המתירים אף נטיעה בגוש והרכבת עין⁷.
 ה. מבואר ברמב"ם (הל' כלאים פ"ג ה"ה) שאף בשני מינים מועיל דמיון להתיר את הכלאיים מפני שבכלאיים הלכו אחר מראית העין. הקריטריונים הקובעים, לדעת הרמב"ם, הם: דמיון העלים, או לחילופין דמיון הפרי, ובלבד שההבדל בטעם לא יהיה גדול מאד⁸.
 ו. אסור להרכיב אילן מאכל על כנת סרק⁹.
 כאמור בהקדמה, מקרים בעייתיים יש להפנות לרב כדי למצוא פתרונות אלטרנטיביים או כדי למצוא דרכים לבצע את ההרכבה או את הנטיעה בדרך היתר.

סקירה מקצועית

- * הסקירה המקצועית מסודרת לפי שמות הרוכב מלבד ההדרים - לפי שמות הכנה.
תאנים - בד"כ לא מורכב. ריבוי מייחורים (וגטיבי). במקרים של החלפת זן, מרכיבים על תאנה (הרכבה מותרת).
רימון - ריבוי ע"י ייחורים ללא הרכבה.
זית - מורכב על כנות מייחורי זית (כיום יש שיטות ריבוי ללא הרכבה, מייחורים בלבד).
תמר - הריבוי מנצרים של התמר, לא מבצעים הרכבה.
חרוב - מורכב על כנות מזריעי חרוב (הרכבה מותרת).

1. סנהדרין (ס ע"א), ושם הוקשה הרכבה להרבעת בהמה.
2. חז"א (כלאים סי' ב ס"ק ט).
3. משפט כהן (סי' כ-כג), וע"ע שו"ת חתמ"ס (ח"ו סי' כה).
4. שו"ע (יר"ד סי' רצה סעי' ז).
5. חז"א (שם).
6. חז"א (כלאים סי' א ס"ק א ד"ה ואפשר), הגר"א הרצוג (מצוות התלויות בארץ סוף סי' יא).
7. ראה תשובתו של מרן מרן הגר"ש ישראלי זצ"ל בחוברת זו (עמ' 11).
8. השו"ע (יר"ד סי' רצה סעי' ו) פסק כרמב"ם. ועי' ביאור הגר"א שמציין לדברי השו"ע (סי' רצז סעי' ט"ו) בניגוד לדעת הר"ש.
9. שו"ע (יר"ד סי' רצה סעי' ג). ונחלקו הפוסקים באילן שיש לו פירות בר שראויים למאכל ע"י הדחק, אם נחשב כאילן סרק: לדעת הלבושי שרד (עטרת זהב סי' רצה ס"ק ו ושו"ת גאות דשא סי' יב) הו' סרק ואסור, ולדעת המשכנ"י (יר"ד סי' טט) אינו סרק ומותר. ונראה שאפשר להקל, עי' "עץ הדר" (למרון הרב קוק זצ"ל מהדורת הרב זולדן עמ' ריח) ומשפט כהן (עמ' נב), חז"א (כלאים סי' ס"ק ט) לגבי הרכבת תפוז על חושחש. ולמעשה יש לבדוק כל מקרה לגופו.

פירות טרופיים וסובטרופיים:

מנגו - מורכב על כנות מזריעי מנגו (1/13, סבר, 49 הרכבה מותרת).
אבוקדו - מורכב על כנות מזריעי אבוקדו (מקסיקאני או מערב הודי. הרכבה מותרת).
ליצי - מורכב על זריעי ליצי או הברכות של ליצי (הרכבה מותרת).
שסק - בד"כ מורכב על כנות מזריעי שסק (הרכבה מותרת). לפעמים השסק מורכב על כנות של חבוש (לאדמות כבדות) שיש בהן איסור כלאים¹⁰.
אפרסמון - מורכב על כנות של אפרסמון (וירג'יניה, טריומפ - הרכבה מותרת).
אקטינידה (קיוי) - מורכב על זריעי קיוי (הרכבה מותרת).
אנונה - מורכב על כנות אנונה (הרכבה מותרת).
גויאבה - בד"כ על זריעי גויאבה או על ייחוריה (הרכבה מותרת).
פיג'ויה - על כנות זריעי פיג'ויה (הרכבה מותרת).

נשירים

אגס - מעל 95% מהאגסים מורכבים על כנה של חבוש (A, B29) ויש בכך בעיה חמורה של כלאים. האלטרנטיבות לכנת החבוש הן כנות אגס שהובאו מארה"ב (ohf) חמישה טיפוסים. נראה שהרכבה זו מותרת, ולמעשה צריך בירור נוסף). אנו מנסים התאמת כנות אלו לזנים קוסציה וספדונה במטעי כרמל ובמטעי בקעת ערד. ישנה כנה נוספת, בטלפוליה, שאינה נפוצה. הרכב אינו מניב בפוריות גבוהה ויש אי אחידות במטע (הכנות הן מזרעים לא מבוררים).
תפוח - מורכב על כנות תפוח (זריעי מלוס, חשבי - מקומי), כנות איסמולינג (הרכבה מותרת).
חבוש - מורכב על כנות מזריעי וייחורי חבוש (הרכבה מותרת).
שזיף - מורכבים על שלשה סוגי כנות:
 א. על כנות שהם טיפוסי שזיף (מריאנה, מדובלן - הרכבה מותרת).
 ב. על כנות שקד (באדמות גיריות, לצורך הגדלה או הבכרת הפרי), ויש בכך איסור כלאים¹¹.
 ג. על כנות שהן מכלוא של אפרסק עם שקד או אפרסק שקד ושזיף:
 כנת 677 - מכלוא של אפרסק ושקד - יש בכך בעיה של כלאים.
 כנת "הנסן" - כנ"ל.
 כנת GF 655 - מכלוא של אפרסק ושזיף - העלים דומים הן לשזיף והן לאפרסק. הפרי דומה יותר לשזיף. למעשה צריך לעשות בירור נוסף.
 חירן, פרסיאנה (בלקיום) - העלים דומים לשזיף. הפרי לא ידוע. למעשה צריך בירור נוסף.
 טייטשין - העלים דומים לשזיף וכן הפרי. יתכן שאפשר להתיר כנה זו.

10. ארץ חמדה (עמ' קפח).

11. עי' תשובת הגרי"ה הרצוג (פסקים וכתבים, מצוות התלויות בארץ, סי' יג) וע"ע בהמשך (שם סי' יד), ארץ חמדה (עמ' קפח).

אפרסק ונקטרינה - מורכבים על שלושה סוגי כנות:

א. הכנות המקובלות הן מזריעים של אפרסק (נמגרד, בלדי, 198/12 - הרכבה מותרת).

ב. מורכב לפעמים על כנות שקד (אלנס נגד נמטודות) לצורך הבכרת הפרי. יש בהרכבה זו בעיה של איסור כלאים.

ג. על כנות שהן מכלוא של שקד ואפרסק. יש לציין, שאין תועלת מקצועית להרכבת אפרסק על כנות אלו כיון שהן נותנות עץ חזק מידי. מקצועית, מומלץ להשתמש בכנות מכלוא הנ"ל, במצב של שינטוע (הלכתית, ראה להלן).

כנת 677 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד, הגלעין דומה לשקד וטעמו כשקד. מראה הציפה וכן טעמה דומה לאפרסק. יתכן שאפשר להתיר הרכבה זו גם לאפרסק ועדיין צריך בירור הלכתי נוסף¹².

כנת 557 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד. הפרי דומה קצת לשקד וקצת לאפרסק. למעשה צריך בירור נוסף.

כנת 749 - כנ"ל בכנת 557.

משמש - מורכב בד"כ על זריעי משמש (הרכבה מותרת). בסוגי קרקעות כבדות משתמשים בכנת שזיף (מריאנה) ויש בכך בעיה של כלאים.

גודגון ודובדבן - מורכבים על כנות דובדבן (מהלב, קולט - הרכבה מותרת).

פירות אגוזיים

שקד - מורכב על שני סוגי כנות:

א. על כנת שקד מר מזריע. למעשה אפשר להקל בהרכבה זו¹³.

ב. בשנים האחרונות נפוץ השימוש בכנות מכלוא אפרסק-שקד, המאפשרות עץ גדול וכן יכול גדול יותר:

כנת 677 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד, הגלעין דומה לשקד וטעמו כשקד. הציפה דומה לאפרסק, וכן טעמה של הציפה כטעם האפרסק. למעשה, הראשון לציון הגר"מ אליהו שליט"א, התיר כנה זו לשקד.

כנת 557 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד. הפרי דומה קצת לשקד וקצת לאפרסק. למעשה צריך בירור נוסף.

12. יש לעיין בהגדרת המין בכלאים האם יתכן להתיר את הכנה הזו הן לאפרסק והן לשקד, אף שהשקד והאפרסק כשלעצמם ה"ה כלאים זב"ז (כלאים פ"א מ"ד). השאלה היא, האם הדמיון בעלים או בפרי ה"ה מגדירים את המין מבחינת הלכות כלאים, ולפי"ז לא יתכן שכנת 677 תהיה מוגדרת גם אפרסק וגם שקד (עי' אבני נזר א"ח סי' תפה), או שמא מראית העין הינה הגדרה בסיסית בהל' כלאים (רמב"ם פ"ג ה"ה) ולכן יתכן שידמה הן לאפרסק והן לשקד (עי' זרע הארץ עמ' רנח). וע"ע חזו"א (כלאים סי' ג ס"ק ג ד"ה יש לעי') שמראית העין קובע ואין הדמיון קובע את המין, אך שם פסק כן להחמיר ונד"ד הוא הפוך ולקולא.

13. חזו"א (כלאים סי' ג ס"ק ה ומעשרות סי' א ס"ק כח) וע"ע ארץ חמדה (כלאים עמ' רסח).

14. בזני הבוטנה אין בעיה של כלאים. הרכבה על אלה אטלנטית היא בעיה מבחינה הלכתית, ראה מאמרו של הרב שמואל דוד (תחומין ה' עמ' 160) שכתב להתיר. ואילו הרה"ג יעקב אריאל שליט"א התיר רק ע"י גוי.

כנת 749 - כנ"ל בכנת 557.

כנת "הנטון" - העלים דומים לשקד, הציפה דומה לשקד והגלעין דומה יותר לאפרסק. למעשה צריך בירור נוסף.

אגוז המלך - מורכב על על כנות מזריעים של אגוז המלך (הרכבה מותרת).

אגוזי פקן - מורכב על כנות מזריעים של אגוזי פקן (הרכבה מותרת).

אלה (בוטנה, פיסטוק) - מורכב על זני בוטנה (הרכבה מותרת) או על אלה אטלנטי¹⁴.

מקדמיה - מורכב על כנות מזריעי מקדמיה (הרכבה מותרת).

הדרים

בעיות הכלאים בהדרים הם קלות יותר מבחינה יחסית. הסקירה מסודרת לפי הכנות כיון שלרוב משתמשים בכל סוגי הכנות לכל מיני ההדרים, בכפוף לתנאים המקצועיים בכל מקום.

לאחר בירור והתייעצות עם מרן הגר"ש ישראלי זצ"ל, ויבלח"א מרן הראשון לציון הגר"מ אליהו שליט"א, נראה שאפשר לחלק את מיני ההדר לשלושה:

א. תפוזים וקליפים (קלמנטינה, מנדרינה, וכיר"ב, קומקוואט).

ב. אשכולית, פומלה ופומלית.

ג. לימון ואתרוג.

למעשה, אפשר להקל ולהחשיב את כל מיני ההדר כספק מינו (חז"א כלאים סי' ג ס"ק ז), ולכן יש להורות שבכל מקרה של ספק יש לבצע את ההרכבה ע"י גוי, ועדיפה הרכבת עין (מרן הגר"ש ישראלי זצ"ל, ובד"כ זוהי ההרכבה המקובלת).

את הנטיעה יש לבצע ע"י גוי. לדעת מרן הגר"ש ישראלי זצ"ל אפשר להקל במקרים של נטיעה בגוש גם ע"י ישראל (ראה תשובתו בחוברת זו עמ' 11).

קליאופטרה - דומה לקליף, ולכן מותר בכל הקליפים ובתפוז.

חושש - דומה לתפוז בעלים ובפירות, ולכן מותר כנ"ל.

טרויאר - דומה לתפוז, אך העלים הם כשל ה"תלת-עלה". ואף שלרמב"ם די בדמיון אחד, נראה שיש להחמיר, כי גם המדענים מסופקים אם הוא ממיני ההדר. ומרן הגר"ש אלישיב שליט"א פסק שהוא ספק מינו עם ההדר. לכן למעשה יש להחמיר בו כספק מינו אף עם התפוז.

זולקה מריאנה - נראה כתפוז, ומותר בתפוז וקליפים (יתכן שאפשר להקל בו גם לגבי לימון).

מקרופילה - דומה ללימון.

812 - נראה כתפוז, ולכן מותר בתפוז ובקליפים.

רנגפור RTX-803 - נראה כתפוז או קליף (טמפל), ולכן מותר בתפוזים וקליפים.

רנגפור - צורת הפרי דומה לתפוז.

לימון גס - צורת הפרי דומה לתפוז, והטעם מזכיר את התפוז. העלים דומים ללימון, והטעם אינו רחוק גם מהלימון. לכן נראה שאפשר להקל ולהרכיב עליו תפוז, קליפים ולימון.

ציטרומלו - תפוז.

מעבדת מכון התורה והארץ

מאפיינים להימצאות חרקים בקטניות ובגרעינים

הקדמה

במשך השנה האחרונה נערך במכון מחקר מקיף על שכיחות החרקים בקטניות. בגליון 8 פרסמנו את הסיכומים, ומהם ניתן להתרשם על היקף הבעיות. לאחר מכן נבנתה תוכנית מחשב, שניתן היה להזין לתוכה את כל הנתונים שהצטברו, כדי לבדוק השפעות של גורמים שונים על שכיחות החרקים בסוגים שונים של קטניות. ע"י כך ניתן למקד יותר את הבעיות, ולהגדיר בצורה מדויקת יותר מתי יש חובה לבדוק את הקטניות ומתי אין חובה כזאת.

בכוונתנו להוסיף ולבדוק את אותם מינים שבהם הכמות שנבדקה לא היתה גדולה, ולכן יש להתייחס בזהירות למספרים המוצגים כאן, כאשר מדובר בנתונים גבוליים (מה גם שההגדרות ההלכתיות אינן ברורות דיין). מאמר בנושא זה יתפרסם א"ה באחד הגליונות הבאים). אבל ברור לנו שיש בממצאים הללו די בשביל לראות את התמונה הכללית.

להלן נציג גורמים שונים היכולים להשפיע על שכיחות החרקים, ואת מה שהסקנו מתוך ניתוח הממצאים:

א. מפעלים

ניתן היה לראות הבדלים בין מפעלים שונים. הנגיעות הגבוהה ביותר נמצאה במוצרים שנקנו בתפוזות. נמצא מפעל גדול אחד שברוב ההשוואות הוא היה הנגוע ביותר. תוצאות הבדיקות של אותו מפעל נשלחו אל נותני ההכשר, והם הבטיחו טיפול יסודי בבעיה. (מסיבות מובנות אנו נמנעים מפרסם כאן את שם המפעל. משגיחי כשרות שיפנו למכון יוכלו לקבל יותר נתונים). מבין המפעלים הגדולים, המפעל שברוב ההשוואות נמצא בין הנקיים ביותר או במקום בינוני, הוא "סוגת". אבל ברוב המפעלים לא הצלחנו להגדיר מאפיינים ברורים.

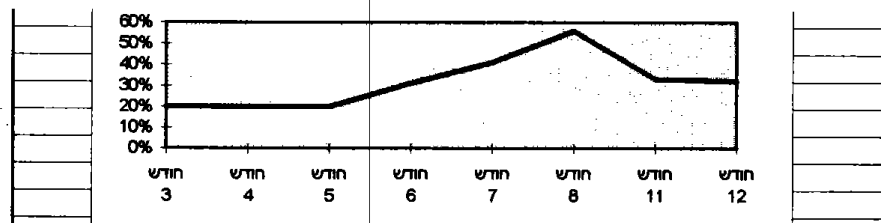
ב. תאריכי תפוגה

רוב המפעלים אינם מציינים את תאריך האריזה של המוצרים. במקום זה הם מציינים את תאריך התפוגה (התאריך האחרון לשיווק). לא הצלחנו לברר כיצד קובע כל מפעל את תאריך התפוגה של המוצרים שלו, וגם לא ידוע אם יש בנושא זה קריטריונים אחידים. בחלק מהמוצרים מצאנו תאריך תפוגה שהוא שלוש שנים לאחר האריזה, בעוד שידוע שמשך הזמן שבו יכולה להתפתח נגיעות אינו עולה על מספר שבועות. אך ברור שככל שמתקרבים לתאריך התפוגה, המוצר פחות טרי, ויש יותר חשש שהוא נגוע בחרקים. מסיבה זו ניסינו לבדוק אם יש קשר ברור בין תאריך זה לבין מידת הנגיעות. תוצאות הבדיקה היו ברורות מאד, והראו שאין כמעט כל קשר בין תאריך התפוגה לבין מידת הנגיעות. למשל, באורז הלבן, נמצא מצד אחד נגיעות במוצרים שנבדקו שנה וחצי לפני תאריך התפוגה. ומצד שני נמצאו מוצרים נקיים לגמרי גם שמונה חודשים לאחר תאריך התפוגה. ניתן היה לראות מעט עליה בשכיחות של הנגיעות ככל שהמוצר ישן יותר, אבל התרשמנו שהשפעת הנתון הזה היא שולית. נתונים אחרים, כמו: תנאי האיחסון, משפיעים הרבה יותר מאשר גורם הזמן. וזאת מסיבה פשוטה: משך זמן התפוגה הוא ארוך מאד, בעוד שמשך הזמן הדרוש להתפתחות דור חדש של חרקים הוא קצר.

ג. השפעות עונתיות

לעונות השנה יש גם כן השפעה על מידת הנגיעות. המוצרים נמצאים בתקופה האחרונה לפני השיווק בתנאי אכסון נוחים להתפתחות החרקים, בעוד שבמחסנים של המפעל עצמו נשמרים תנאים פחות נוחים להתפתחותם.

ואכן ניתן היה לראות ברוב המוצרים את "קפיצת המדרגה" בשכיחות החרקים בעונה החמה של השנה, כאשר השיא הוא בחודשים תמוז-אב (יולי-אוגוסט למניינם). החריות מן המגמה הזאת מוסברות בעיקר בכך שהכמות שנדגמה לא היתה מספיק גדולה כדי לקבל התרשמות ברורה יותר על ההשפעות העונתיות.

תרשים שכיחות חרקים בקטניות, לפי חדשי השנה

ד. סימני נגיעות

כאשר הנגיעות היא במידה קטנה, בדרך כלל הדבר לא ניכר ע"י סימנים כלשהם. לעומת זאת, בקטניות ובגרעינים, נגיעות גבוהה ניכרת במקרים רבים ע"י סימנים שונים, כגון: קורי משי, אבקה בתחתית, חלקי חרקים וגרגרים נקובים. (המשמעות ההלכתית של סימני הנגיעות נידונה במאמרו של הרב אהוד אחיטוב בחוברת זו עמ' 25). במסגרת המחקר בדקנו מתי סימני הנגיעות אכן מעידים על נגיעות, ומתי העדרם של הסימנים אכן מעיד על כך שהמוצר נקי מחרקים.

לאחר מכן נערך ניתוח סטטיסטי כללי של סימני נגיעות שונים, הנראים במבט חיצוני על השקית. כדי לראות מהי מידת הקשר שבין כל אחד מהם לבין הנגיעות. להלן התוצאות:

גרגרים נקובים: 80% נגיעות.

קורי משי: 100% נגיעות.

אבקה בתחתית: 75% נגיעות.

גרגרים נקובים: 75% נגיעות.

חורים בשקית: 100% נגיעות.

נתונים אלו הם כלליים לכל סוגי הקטניות והגרעינים שנבדקו. אך יש הבדל בין המינים השונים. בגליון הבא יופיע אי"ה סיכום סטטיסטי מפורט של סימני הנגיעות ומשמעותם בסוגים השונים של הקטניות והגרעינים.

ה. מצב החרקים

במסגרת בדיקות המעבדה, ניסינו לראות אם יש מצבים שבהם החרקים מתים ומפוררים, דבר שיכול היה להוות בסיס להקל במקרים מסוימים בדיעבד, בעיקר לאחר בישול. למעשה ראינו שכמעט תמיד, כאשר נמצאו חרקים, לפחות חלק מהם נמצא שלם.

מעבדת מכון התורה והארץ

חרקים בירקות עלים

נגיעות בשכבות שונות של כרוב

בעזרת תוכנת מחשב משוכללת, נערך ניתוח סטטיסטי יסודי על הנגיעות בשכבות השונות של הכרוב. חלק מהמסקנות פורסם באחד הגליונות הקודמים ("אמנת עת"ך" 9). התברר שהסבירות למצוא חרקים בכרוב הולכת ויורדת ככל שנכנסים מן החוץ פנימה, כאשר עומק החדירה שונה מעונה לעונה במשך השנה, והוא תלוי מאוד במספר החרקים שיש בכרוב בכלל. באופן כללי התברר שבכרוב הלבן, עד השיכבה (זוג עלים) הרביעית - רוב העלים נגועים, מהשיכבה החמישית - רוב העלים נקיים, ומהשיכבה התשיעית - הנגיעות נדירה (פחות מ-10%). ואילו בכרוב האדום ההבדלים בין השכבות הרבה פחות בולטים, כנראה מפני שהעלים קשים יותר, ויש ביניהם יותר רווחים המקילים על התפזרות החרקים. (התייחסות הלכתית לנתונים אלו מופיעה במאמרו של הרב יהודה הלוי עמיחי בגליון זה עמ' 21).

בדקנו גם את מצב הנגיעות בכרוב הלבן לאחר מציאת שלוש שכבות נקיות ברציפות. התוצאות היו מאוד מעניינות: אם 3 השכבות החיצוניות (1-3 או 2-4) נמצאו נקיות - אמנם עפ"י רוב גם שאר הכרוב היה נקי, אבל ההסתברות לכך היתה נמוכה יחסית (55-65%). לעומת זאת, אם 3 שכבות רצופות נמצאו נקיות בחלק הפנימי של הכרוב (שכבות 3-5 ואילך) - ההסתברות לכך ששאר הכרוב נקי היא כ-90% ואף יותר. בכרוב האדום, לעומת זאת, נמצאה הרבה יותר אחידות. ואף אם שכבות 2-4 ברציפות נמצאו נקיות - ההסתברות לכך ששאר הכרוב יהיה נקי היא כ-95%.

טבלת נתוני נגיעות בכרוב לבן

איזה אחוז נקיות יש לכרוב אם נבדקו 3 עלים ונמצאו נקיים:

עלים	מספר יחידות שנמצאו נקיות	מספר יחידות שהנקיות מלאה	אחוז נקיות
חיצוני + 1 + 2	9	5	55.56%
1+2+3	17	11	64.71%
2+3+4	30	28	93.33%
3+4+5	54	49	90.74%
4+5+6	79	72	91.14%
5+6+7	101	93	92.08%

נסיונות בניקוי ירקות עלים

במסגרת עבודת המעבדה, נעשו נסיונות בניקוי סוגים שונים של ירקות. הנסיונות חזרו על עצמם בווריאציות שונות. להלן פירוט הנסיונות והתוצאות שלהם:

כרוב אדום, השריה במי מלח: נלקחו 10 עלים נגועים. בספירה שלפני הבדיקה נמצאו בהם 57 חרקים בסך הכל (בעיקר זחלי תריפס). העלים עברו השריה במי מלח (1 כפית ב-1 ליטר, במשך שעה). לאחר ההשריה בוצעה שטיפה יסודית. לאחר השטיפה בוצעה בדיקה נוספת, ובה נמצאו: 8 עלים - נקיים לגמרי. בעלה אחד נמצאה אקרית שהיתה חבויה בתוך קפל (האקרית לא זוהתה בבדיקה שנעשתה לפני הטיפול). ובעלה שני נמצא חרק אחד מפורר. כל שאר החרקים הוסרו בשטיפה.

לאחר מכן נלקחו 3 עלים נגועים מאד. בספירה הראשונית נמצאו בהם כ-200

חרקים (כנימות עלה, פסוקים, ביצי עכביש ועוד). העלים עברו השריה במי מלח (1 כפית ב-1 ליטר במשך שעה) ונשטפו היטב. לאחר ההשריה נמצאו על גבי העלים כ-100 כנימות עלה, ביצי עכביש ונשלים של חרקים. הפסוקים והתריפסים - ירדו. כל הכנימות נמצאו מתות.

לאחר מכן נלקחו 12 עלים נגועים. בספירה הראשונית נמצאו שם כ-120 חרקים (בעיקר זחלי תריפס, תריפסים ופסוקים). העלים עברו השריה במי מלח (כפית ורבע ב-1 ליטר למשך שעה) ושטיפה במים מן ברז. לאחר הטיפול נמצאו: בעלה אחד - 1 תריפס. בעלה השני - 5 תריפסים מתים. 10 עלים אחרים נמצאו נקיים.

לאחר מכן נלקחו 6 עלים נגועים. בבדיקה הראשונית נספרו שם כ-100 חרקים (בעיקר זחלי תריפס ורימות). העלים עברו השריה (2 כפות ב-1 ליטר למשך 10 דקות) ושטיפה במים זורמים מן הברז. כל העלים נמצאו נקיים.

כרוב אדום, שטיפה במים קרים: נלקחו 6 עלים נגועים. בספירה שלפני הבדיקה נמצאו בהם 80 חרקים בסך הכל (בעיקר זחלי תריפס). העלים לא עברו כל השריה, ומיד בוצעה בהם שטיפה יסודית, תוך הקפדה לפתוח את כל הקפלים (הפתיחה היתה קשה, מפני שהכרוב קשיח והעלים נשברים). לאחר השטיפה נמצאו: 3 עלים - נקיים לגמרי. בעלה אחד נמצאו שני זחלי תריפס. בעלה שני זוהה זחל תריפס אחד. ובעלה השלישי לא היה זיהוי ודאי של חרק. שאר החרקים - נשטפו.

לאחר מכן נלקחו 2 עלים נגועים. בספירה הראשונית נמצאו בהם 44 חרקים. לאחר שטיפה יסודית במים זורמים, נמצא עלה אחד נגוע בחרק אחד, והעלה השני נמצא נקי.

כרוב לבן, שטיפה במים חמים: נלקחו ארבעה עלים נגועים מאד. בספירה שלפני הטיפול נספרו בהם 196 חרקים בסך הכל (בעיקר זחלי תריפס). העלים עברו שטיפה יסודית במי ברז חמים. לאחר השטיפה נמצא עלה אחד נקי לגמרי. בעלה השני נמצאו 5 זחלי תריפס. בעלה השלישי והרביעי נמצאו זחל אחד.

כרוב לבן, שטיפה במים קרים: נלקחו שני עלים נגועים. בבדיקה שלפני הטיפול נספרו 24 חרקים בסך הכל (בעיקר זחלי תריפס). לאחר הבדיקה, נשטפו העלים במים ברז רגילים. לאחר הטיפול נמצא בעלה אחד זחל תריפס אחד, ובעלה השני - שני זחלים. אף עלה לא נמצא נקי לגמרי, אבל שאר החרקים נשטפו.

כרוב לבן, השריה ב"סטרייל": נלקחו ארבעה עלים נגועים מאד. לפני הטיפול נספרו 123 חרקים בסך הכל (בעיקר זחלי תריפס). העלים עברו השריה בתמיסת "סטרייל" לפי הוראות היצרן (1 כף ב-1 ליטר למשך 5 דקות), ולאחר מכן עברו שטיפה במי ברז. לאחר הטיפול נמצאו 3 עלים נקיים לגמרי. בעלה הרביעי נמצא זחל תריפס אחד. ההשריה ב"סטרייל" גרמה לעלים להיות יותר קשים ויותר שבירים, ומתוך כך - קשים יותר לבדיקה.

צמח בר, שטיפה במים חמים עם חיכוך באצבעות: נלקח עלה אחד, ובו: 17 כנימות, 1 תריפס, כ-50 זחלי עש הטבק, 2 ציקדות. העלה עבר שטיפה בזרם מים חמים, עם ליטוף באצבעות. לאחר השטיפה נותרו על העלה כ-20 זחלים של עש הטבק.

צמח בר, השריה ב"סטרייל": נלקח עלה אחד, ובו: 3 כנימות עש הטבק, 2 כנימות עלה, כ-50 זחלים של עש הטבק. העלה עברי השריה בתמיסת "סטרייל" (לפי הוראות היצרן), ולאחר מכן עבר שטיפה בזרם של מים. לאחר השטיפה נותרו כ-20 זחלים של עש הטבק.

ענף של צמח בר, השריה ב"סטרייל": נלקח ענף של צמח בר, ובו כמה עשרות כנימות עלה. הענף עבר השריה בתמיסת "סטרייל" (לפי הוראות היצרן), ולאחר מכן נשטף בזרם מים. התברר שבמשך הזמן הכנימות מתות. חלק מהן איבד את האחיזה בצמח

וירד עם השטיפה. אך חלק מהכנימות נשאר גם לאחר שטיפה בזרם מים חזק.

ענף של צמח בר, השריה במי מלח: נלקח ענף של צמח בר, ובו כמה עשרות כנימות עלה. הענף עבר השריה במי מלח (2 כפיות מלח ב-2/3 ליטר מים, במשך שעה). כל הכנימות מתו. חלק מהכנימות נפרד מהענף במשך ההשריה, ונמצא צף במים. השטיפה הורידה את הכנימות בקלות.

ענף של צמח בר, השריה במים נקיים: נלקח ענף של צמח בר, ובו כמה עשרות כנימות עלה. הענף עבר השריה בקערת מים במשך שעה אחת. הרבה מהכנימות נפרדו מהענף ושקעו במים. הכנימות שנשארו על הענף ירדו בשטיפה, אך לא כל כך בקלות. חלק מהכנימות ששקעו במים נמצאו חיות.

בישול ועיבוד של עלים נגועים

בהלכה (ש"ע י"ד סי' פד סעי' ט) ישנה התייחסות שונה לחשש נגיעות הקיים במזון מבושל או מעובד. במעבדה ערכנו נסיונות שונים בבישול ועיבוד של עלים ומוצרי מזון נגועים, כדי לבדוק את ההשפעה שיש לתהליכים אלו על החרקים.

עלי כרוב נגועים: עלה עם כ-5 כנימות עלה בושל במים (רתיחה + בישול). הכנימות לא נשארו דבוקות לעלה, אך נותרו שלמות.

שני עלים של כרוב לבן נאפו בתנור בחום בינוני-גבוה. באותם עלים היו: 3 תריפסים, 5 זחלי תריפס, 2 כנימות עלה, 1 חרק מפורר. הכנימות וזחל התריפס נשארו שלמים. (קרוב לודאי שגם התריפס נשאר שלם, אלא שהוא לא נמצא לאחר האפיה).

שני עלים של כרוב לבן הוקפאו למשך יממה. באותם עלים היו 5 תריפס ו-7 זחלי תריפס. לאחר ההפשרה לא נמצאו זחלי תריפסים על העלים, אבל נמצא 1 תריפס בוגר שנראה שלם. העלה מתרכך מאוד בהקפאה, כמו בבישול, ולאחר מכן קל מאוד למתוח את הקפלים ולשטוף אותו.

4 עלים של כרוב לבן עברו בישול במכשיר מיקרו-גל בחום מרבי במשך דקה אחת. באותם עלים היו 4 תריפסים ועוד 41 זחלי תריפס. העלים התרככו. החרקים מתו אך נשארו שלמים.

2 עלי כרוב בושלו במים עד לרתיחה. היו בהם 10 תריפסים ו-4 זחלי תריפס. לאחר הבישול, נמצאו כל החרקים בתוך המים.

תחתיות ארטישוק

בגליון הקודם ("אמונת עתי' 10) הובאה סקירה על נגיעות של תחתיות ארטישוק בשימורים. אחד ממפעלי השימורים, המעוניין לקבל הכשר למהדרין, שלח למעבדה דגימה של 10 קופסאות, שבכל אחת מהן היו 4 יחידות. סה"כ - 40 יחידות. בבדיקה נמצאו 38 יחידות נקיות לחלוטין. ביחידה אחת נמצא נשל של כנימה, שנשטף בקלות במים. וביחידה אחת נמצא תריפס קליפורני אחד בין שאריות של העלים. הסרה של שאריות העלים היתה יכולה לסלק אותו בקלות. בקופסה אחת נמצאו גרגרים שחורים במים, אך לא זוהו שם חרקים. בסינון המים בשאר הקופסאות לא נמצא דבר. ההמלצה לתחתיות ארטישוק היא להסיר את שאריות העלים (אם נשארו) ולשטוף שטיפה קלה במים זורמים.

מהנעשה והנשמע במכון התורה והארץ

במכון

* עבודות הגימור במבנה הקבע הולכות ונשלמות בקצב מהיר. בחודשיים האחרונים הושלמה הרכבת המחיצות הפנימיות, הצביעה, הריצוף, האינסטלציה, החלונות ומערכת החשמל. מקווים לסיים את העבודות עוד לפני ראש השנה תשנ"ז.

במחלקה ההלכתית

* לקראת ראש השנה תשנ"ז, נערך "בית האוצר" לטיפול בנתינת מעשר עני, הן במערכת הביתית והן במערכת החקלאית.

* הסתיימה עריכת חלקי "אבן העזר" ו"יורה דעה" מתוך ספר השו"ת של נשיא המכון, הרה"ג יעקב אריאל שליט"א. ספר זה, עם ספר דרשות לפרשות השבוע ולמועדים, יצאו לאור לאחר סיום עריכת חלק "חושן משפט", בחודשים הקרובים.

* הסתיימה בהצלחה נטיעת הדריים בפרדסים באיזור הדרום, תחת פיקוח של המכון. הפיקוח החל מהנחת השתילים במשתלה, שם נבדק החיבור של השתילים לאדמה עפ"י ההלכה, והסתיים במטע, שם נבדקה אי התפוררות הגושים. בדרך זו יהיה כבר היבול הראשון ללא חשש ערלה.

במחלקה המדעית

* במעבדה לחרקים במזון הולך ונשלם הניתוח הסטטיסטי של הממצאים בבדיקות שנעשו בירקות עלים ובקטניות. בתקופה זו מתמקד המחקר בירקות קפואים, בתבלינים ובפיצוחים.

במדרשה

* הרצאות למבוגרים בנושא: "החרקים במזון" התקיימו במכללת "חמדת הדרום", במכללת "אפרתה", בבית הספר "יבנה" בקרית טבעון, ובעפולה.

* בחטיבת הביניים "הראל" בכפר סבא התקיים יום עיון בנושא: "חרקים במזון". יום העיון הורכב מהרצאות הלכתיות בליווי שקופיות ומהפעלה מעשית בבדיקת ירקות עלים מן השוק בהדרכת לבורנטית מן המעבדה של המכון. הכמות והגיוון של החרקים, שנמצאו בכל הירקות שנבדקו, הדחימו את התלמידות.

* לרגל יום ירושלים וחג השבועות הועברה בבתי הספר תערוכת 3000 שנה לירושלים. בתערוכה שולבה הפעלה לתלמידים בנושא: הבאת הביכורים. פעילות זו התקיימה בקרית מוצקין, באיתמר, במעגלים, בכפר מימון, בראשון לציון, בקדומים.

* בחווה החקלאית בקרית אונו הוקמה התערוכה בנושא: "החרקים והאדם". השתתפו בה שבעה בתי ספר מן המיגזר הלא דתי, ודרכה התוודעו אל השקפת התורה על עולם החי הזעיר.

* כ-40 איש מנהלים ומרכזי תושבע"פ ממחוז המרכז השתתפו ביום עיון והשתלמות בנושאים שונים במצוות התלויות בארץ, שהתקיים במבנה הקבע ההולך ומוקם בחווה בכפר דרום. במקום המיועד להיות מרכז מבקרים, הוצגו התערוכות הפעילות של המדרשה בנושאי: הבית היהודי, כשרות המזון, קדושת ירושלים והמצוות התלויות בארץ. במקביל הוצגו באודיטוריום החדש כל הסדנאות וההפעלות המשמשות את המדרשה, ושם התקיימה הרצאה בנושא: "החרקים במזון".

ואף על פי כן ולמרות הכל

ארבע עשרה בש קט"ד

אור, בכפר דרום ובנצרים.
 * השלמת בניית מקוואות במורג ובאלי סיני ותחילת בניה בניסנית וברפיח ים.
 * הקמת מגרשי כדורסל באלי סיני, בניסנית ובנצר חזני, ומגרש קט-רגל בגדיד ובדולח.
 * גני ילדים חדשים בניסנית וברפיח ים, מעונות יום וגן נוסף בנה דקלים.
 * מבנה קבע יפה לאולפנא בנה דקלים" ולמכון "התורה והארץ" בכפר דרום.
 * תוספת מבנים ופיתוח באזור התעשיה.
 * הקמת פארק חי חינוכי ליד בית הספר.
 * מסעדה יפה "מקום על החוף"; בנייתו מחדש של "דקל החולות"; פיתוח החופים.
 * הקמת מטווח ירי, גדרות, דרכי בטחון, שערים, ביתני שומר וגייפים ביישובים.
 * פיתוח ענפי חקלאות חדשים: צמחי בית, דגי נוי, בריכות לדגי ים בצפון החבל, חוות יענים, תבלינים, לולים חדשים ובנוסף הכנסת עובדים תאילנדים לשיפור הבטחון.
 * התפתחות בתחום התעשיה עתירת הידע בתממה הטכנולוגית.
 * הכנסת עשרות מחשבים חדשים למוסדות ההחינוך ואוטובוסים חדשים להסעות.
 * אמבולנס נט"ן, ציוד חדיש במרפאת השיניים, פתיחת בית מרקחת והקמת חדר טראומה קידמי בנה דקלים.
 * הליכי תכנון מתקדמים לבית ספר בניסנית ולתלמוד תורה עצמונה.
 * עשרות מתיישבים מרחיבים את ביתם.
 * ועוד היד נטויה ותקצר היריעה מלפרט את ה"יש" הגדול שהולך ומתפתח באזורנו למרות כל המכשולים...

מתוך "בגוש אחד", עלון המועצה
 האיזורית חוף עזה (אייר תשנ"ו).

היו אלה ארבע השנים מהקשות שידע האזור, הן מהבחינה הפוליטית - מדינית והן מהבחינה הבטחונית.
 בבוקר שלאחר יום הבחירות למועצה נרצח הרב בירן הי"ד בכפר-דרום ומאותו יום, כמעט ללא הפסקה, נאלצנו לנווט את ספינת ההתיישבות בין גלים סוערים מכל הסוגים האפשריים: גלי רצח, יבוש, הסכס אסלו, שיחות האוטונומיה, נזקים כלכליים בכלל ובחקלאות בפרט, ערפאת וצבא אש"ף נכנסו לשטח, ניתוק נצרים וצפון החבל מהגוש הדרומי וכו' וכו'.
 ב"ה עם הרבה עוצמה מצד המתיישבים והמון עזרה מבורא עולם, הצלחנו ליצב את ספינת ההתיישבות - והמשכנו לנווט אותה לרוגע יחסי ולהמשך בנין, יצירה, והשתרשות.
 בתקופה זו גדל ב"ה הישוב היהודי בחבל ביותר מ-40% נטו. כל הישובים קיבלו מעמד של אזור עדיפות לאומית א' (וזה הישג חסר תקדים בתקופה זו במרחבי ישי"ט), ובמקביל המשיכה תנופת עשייה יחד עם מזכירות הישובים, מלווה בהמון אהדה ציבורית כלל ישראלית שעמדה לימינו מתוך הערכה למפעל הציוני הנפלא שנרקם כאן בחבל קטין המתפתח.
 כך קרה שלמרות שמצד הממשלה היה רצון עז ל"ייבוש", חייבים היו לשתף פעולה בעשייה, ואין לנו אלא להתגאות בתוצאות:
 * הושלמו עבודות הפיתוח בכל השכונות החדשות בהיקף של עשרות מליוני ש"ח.
 * הוקם קו מים גדול מ"המוביל הארצי" לגוש וקו "18" בתוך הגוש עם בריכות מים.
 * הכשרת קרקעות לחקלאות והקמת מאות דונם חממות; כבישים חדשים במשקים.
 * הרחבת בתי הכנסת בבדולח, בגדיד, בגן

בס"ד

פריצת דרך בהוראת ההלכה

עם ישראל אגודה אחת

סרט הלכתי בנושא ארבעת המינים
בהמלצת: הרבנים הראשיים לישראל
ומשרד החינוך.

בסרט:

הלכות ארבעת המינים לפי מנהגי העדות השונות על רקע הנוף והטבע של ארץ ישראל.

ראיונות עם המגדלים.

אווירת החג בשוקי ארבעת המינים ובחג הסוכות.

אנימציה ממוחשבת תלת-ממדית הממחישה את כל פרטי ההלכות.

חוברת:

מצורפת לסרט חוברת למורה.

החוברת מכילה חמישה מערכי שיעור ודפי עבודה לתלמיד, המותאמים ללימוד המשולב בצפייה בסרט.

בהמלצת הרבנים הראשיים לישראל ומשרד החינוך.

מחיר ערכה (קלטת + חוברת) 60 ש"ח (כולל דמי משלוח)

מחיר הקלטת: 55 ש"ח (כולל דמי משלוח)

מוזיר החוברת: 8 ש"ח (כולל דמי משלוח)

להזמנות: מכון "התורה והארץ"

כפר דרום ד.ג. חוף עזה.

טל. 07-847325 פקס. 07-847055

